

Бібліятэчка газеты “Голас Радзімы”

Уладзімір Содаль

**Людзьмі
звацца**

Мінск
1977

АД АЎТАРА

Ёсць у нашай мове вельмі прыгожае і емкае слова — «спадчына». Яно мае надзвычай глыбокі змест. Спадчынай мы называем не толькі маёмасць, што пераходзіць да нас ад бацькоў, але і іх духоўны спажытак — песні, легенды, танцы і гншыя праявы культуры.

Што людзі ашчадныя да сваей гісторыі, да свайго мінулага, натуральна: мінулае — падмурак будучыні. Вось чаму беларускія даследчыкі з такой увагай вывучаюць гісторыю сваей культуры, вяртаюць з забыцця незаслужана забытыя імёны, падзеі.

У гэтай невялікай кніжачцы сабраны артыкулы, якія, на думку аўтара, яскрава паказваюць, як лепшыя сыны нашага народа, іх сябры і папечнікі — ад В. Дуніна-Марцінкевіча да Янкі Купалы — змагаліся за палітычнае прызнанне беларускага народа, за яго самасцвярджэнне. А гісторыя стварэння Дзяржаўнага гімна БССР «Мы. — беларусы» нібы адкрывае новую эпоху, калі наш народ стаў гаспадаром свайго жыцця, калі мы людзьмі сталі.

Пераважная большасць змешчаных у кнізе матэрыялаў напісана на аснове невядомых ці малавядомых дакументаў.

«ПШУ Я НА МОВЕ МУЖЫЧАЙ...»

ЗДЗЯЙСНЕННЕ, АБО ПАДЗЕЯ, ЯКАЯ ПОМНІЦА

Дзень 9 лютага 1852 года ўвайшоў у гісторыю беларускай культуры як дата нараджэння беларускага прафесійнага музычна-тэатральнага мастацтва. Менавіта ў гэты дзень адбылася прэм'ера першай беларускай камічнай оперы «Сялянка», музыку да якой напісаў славуты польскі кампазітар Станіслаў Манюшка. Пастаноўка оперы была для Мінска, ды і ўсяго беларускага краю, значнай падзеяй. Пра яе пісалі ў газетах і часопісах, Яна неаднаразова паўтаралася. Усе былі ў захапленні ад спектакля. Найбольшай пахвалы, натуральна, удастоіўся Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч. І, несумненна, пахвала гэтая была заслужаная. Марцінкевіч, можна сказаць, вынес на сабе ўвесь цяжар спектакля, творчы і арганізацыйны. Улады горада рабілі ўсё, каб перашкодзіць яму рэалізаваць сваю задуму. І ўсё ж ён дамогся дазволу на паказ спектакля. Нават загазаў спецыяльную афішу, у якой гаварылася: «З дазволу начальства, у суботу, 9 лютага 1852 года, будзе паказана п. п. аматарамі, на карысць бедных, опера ў дзвюх дзеях на польскай і простанароднай мове. Твор Вікенція Марцінкевіча з музыкай Манюшкі, Кжыжаноўскага і

іншых пад назваю «Сялянка». Праўда, расклеяваць афішу ў горадзе забаранілі. Тады сябры Марцінкевіча — Ляўданскі і Васільеў— разнеслі яе па хатах у якасці запрашальных білетаў.

Забарона афішы выклікала ў гледачоў павышаную цікавасць да спектакля. Тэатральная зала, па-святочнаму прыбраная, была перапоўнена. Усім цікава было паглядзець, што прыдумаў такое новае літаратар Марцінкевіч, што яго твор ставіцца пад сумненне. Для ўдзелу ў оперы з далёкай Люцынкі — за шэсцьдзесят вёрст ад Мінска — прыехаў сялянскі хор, створаны Марцінкевічам. З гэтай жа нагоды аўтар загадаў у Вільні і цэлы пуд свайго лібрэта. Захаваўся ліст, пісаны Марцінкевічам 1 лютага 1852 года ў Вільню. Гэты ліст у нейкай ступені перадае настрой пісьменніка напярэдадні прэм'еры, таму мы працитуем яго цалкам. «Прашу шанюнага пана Завадскага, — пісаў Марцінкевіч, — выслаць з кнігарні сваёй экзэмпляры маёй «Сялянкi», колькі прыйдзеца на пуд, з першай поштаю ў горад Мінск на адрас вяльможнага пана Сціпіёна Беліновіча, падпаручніка, што жыве па Койдаўскай вуліцы ў доме Шапіры. Раблю толькі адну заўвагу, што ў паспяховай перасыцы я вельмі зацікаўлены, таму прашу паслаць адразу ж пасля атрымання гэтага ліста.

Слуга Вікенцій Дунін-Марцінкевіч».

Але пісьменніку падалося, што ён слаба выказаў сваю патрэбу ў «Сялянцы», і ён робіць

прыпіску: «Калі б можна прыслаць экзэмпляры ў Мінск раней, чым адыходзіць пошта, было б вельмі добра, таму што гэтыя кніжкі зусім неабходныя на 9-ы дзень гэтага месяца».

9-ы дзень гэтага месяца — дзень прэм'еры «Сялянкi». Мабыць, Марцінкевіч хацеў скарыстаць зручны момант для распаўсюджвання тэксту оперы або зрабіць памятнаы падарункі ўдзельнікам і арганізатарам спектакля. Карацей кажучы, пісьменнік рабіў усё ў тыя дні, каб прэм'ера стала святам. Аднак ледзь не ў самы дзень прэм'еры з гарадской управы прыйшла забарона на паказ «Сялянкi» — спачатку вусна, а пасля пісьмова. І ўсё ж прэм'ера адбылася. Марцінкевіч спаслаўся на ранейшы дазвол мінскіх улад і, нягледзячы на пярэчанні паліцмайстра, распачаў спектакль...

Ой, бяда ж будзе, бяда!

Прышла на нас чарада! —

узрушана заспяваў хор, як толькі раскрылася заслона. Узрушанасць гэта перадалася гледачам. І яны нібы сталі ўдзельнікамі тэатральнага дзеяння.

Усё было незвычайна ў тым спектаклі. І мова, і спевы. Усе ўдзельнікі хору апрануліся па-вясковаму: у вышываныя кашулі, світкі, лапці, андаракі. Мінск яшчэ не бачыў такіх артыстаў і такога спектакля. Упершыню з вялікай тэатральнай сцэны чуваць беларуская гаворка, льюцца народныя мелодыі, якія, паводле слоў відавочцаў, прынеслі гледачам шмат пгчаслівых

хвілін. У першым жа дзеянні з'яўляецца вяоёлы, дасціпны вайт Навум Прыгаворка і шчодра сьпле прымаўкамі, спявае арыі і куплеты, танцуе... Публіка ў захапленні! Усе ведаюць, што ролю гэтую выконвае сам аўтар пастаноўкі. Пераапануты ў сялянскую вопратку, загрыміраваны, ён амаль непазнавальны. Але скрозь знешнюю весялосць і зухаватасць часам вырвецца з вуснаў колкі дакор на адрас паноў:

Камісар быў нам тыран;
Можа ж горшы будзе пан?
Той хоць часта нас браніў,
Але не ўсякі раз біў:
Во калі прымецца біць,
Можна скуру адкупіць;
А пан платы не бярэ.
Не раз добра абдзярэ...

У зале сярод глядачоў прысутнічаў жандар, які назаўтра далажыў свайму начальству, што Марцінкевіч на сцэне крамолу разводзіць. І гарадскія ўлады забаранілі паказваць «Сялянку» ў памяшканні тэатра. Але спектаклі ішлі на прыватных кватэрах. «Сялянка» карысталася вялікім поспехам. Яна неаднаразова ставілася ў 1852 годзе і пазней, да 1855 года, у Мінску, Слуцку, Віцебску, Нясвіжы, нават у Глуску. З «Сялянкай» Марцінкевіч завітаў і ў Бабруйск. Яму было прыемна паказаць сваю пастаноўку ў тых мясцінах, дзе прайшло яго маленства і юнацтва, дзе яго ведалі многія.

Памяць пра «Сялянку», пра выступленне Марцінкевіча ў ролі Навума была ў народзе доўгая. Пра яе ўспаміналі кожны раз пры зручным выпадку. Нават праз тры гады пасля першай пастаноўкі. «Гэтая опера,— пісаў карэспандэнт газеты «Дзеннік варшаўскі» ў 1855 годзе,— колькі разоў ставілася ў нас аматарамі тэатра і заўсёды прымалася гледачамі з вялікім задавальненнем». Станоўча ацаніў «Сялянку» ў «Газете варшаўскай» і вядомы польскі паэт Уладзіслаў Сыракомля. Хаця гледачы прыхільна сустрэлі оперу, лічыў Сыракомля, яна варта значна большай увагі з боку грамадскасці. Паводле яго слоў, «Сялянка» — твор, які дае багаты збор «матэрыялу вялікай вартасці для разнастайнага вывучэння народных звычаяў». Цікава, што на гэтую падзею ані радком не адгукнуліся «Минские губернские ведомости», тая самая газета, што першай заўважыла Марцінкевіча як артыста і драматурга. Мабыць, мінскі афіцыйны друкаваны орган угледзеў у тэатральнай дзейнасці Марцінкевіча штосьці значна большае, чым аматарскае захапленне тэатрам.

У 1855-1856 гадах «Сялянка» была перакладзена на рускую мову і ў 1857 годзе пад назваю «Дажынкi. Беларускі звычай. Сцэнічнае відовішча» была выдадзена ў Пецярбургу. Пра папулярнасць «Сялянкі» сведчыць і ліст самога пісьменніка, адрасаваны ўсё таму ж віленскаму кнігару Завадскаму: «Вельмі прашу пана-дабрадзея,—

пісаў Марцінкевіч 4 снежня 1856 года,— прыслаць мне бліжэйшай поштаю 40 экзэмпляраў «Сялянкі», бо сумленная Беларусь смяротна патрабуе гэтага твора, і, каб я меў хаця б з 300 экзэмпляраў, усё роўна прадаў бы».

Нялёгкі быў шлях оперы да сцэны. Як вядома, лібрэта напісана між 1843-1844 гадамі. Марцінкевіч хацеў паставіць яе адразу.

Ужо ў 1844 годзе ён робіць усе захады, каб прыспешыць справу. Пра гэтыя клопаты Марцінкевіча мы даведваемся з ліста маці Манюшкі Альжбеты, адрасаванага жонцы кампазітара.

«Марцінкевіч,— пісала яна 23 мая 1844 года,— мяркуе ехаць сам і забраць (у Мінск) Стася — і яго цяжка пераканаць у іншым, бо ён абавязкова хоча паставіць сваю оперу на сёлетнім з'ездзе шляхты».

У 1846 годзе «Сялянка» была надрукавана ў Вільні ў друкарні Завадскага тыражом 600 экзэмпляраў. І толькі праз дзевяць гадоў пасля напісання Марцінкевічу ўдалося ўвасобіць яе на сцэне. Так нарадзілася беларускае прафесійнае музычна-тэатральнае мастацтва. Меў рацыю Міхась Клімковіч, калі пісаў, што пастаноўка ў 1852 годзе «Сялянкі» — «вялікая дата ў культурным жыцці нашага народа». За тэта «мы павінны быць удзячныя не толькі Марцінкевічу, але і яго сям'і, якая разам з ім аддала ўсе сродкі і сілы, каб вырваць у гісторыі гэтую дату».

ЯК МАРЦІНКЕВІЧ СТАЎ НАВУМ АМ ПРЫГАВОРКАМ

Чытачам ужо вядома, што ў 1852 годзе ў Мінску на сцэне прыватнага клуба пана Поляка была пастаўлена камічная опера «Сялянка» і прэм'ера прайшла надзвычай удала. Асабліва вялікі поспех выпаў на долю выканаўцы ролі Навума Прыгаворкі. Яго абдымалі, паціскалі, трэслі яму рукі. «Быць табе, Вінцэнце, як кажа твая прыпавець, Навумам»,— казалі сябры. Дунін-Марцінкевіч, а менавіта ён выступаў у ролі войта, быў узрушаны сардэчнымі вітаньнямі сяброў, стрымана ўсміхаўся. Легка раскланьваючыся, прыкладаў руку да сэрца. Прамыя доўгія валасы пры пеклонах спадалі на лоб, але ён рэзкім адкідам галавы правіў іх на свае месца. Вочы свяціліся радасцю. Ролю Навума ён сапраўды стараўся іграць з усім імпэтам, на які толькі здатны чалавек у яго ўзросце.

Яшчэ калі пісалася п'еса, калі выношвалася яе задума, ён жыў на ўсю моц духам гэтага персанажа. Часта, ой як часта, думкі аўтара зліваліся з думкамі героя. Марцінкевічу да спадобы была яго дасціпнасць, прыроджаная мудрасць, і ён стараўся перадаць на сцэне ўсё характэрнае гэтай істоты. Гады Марцінкевіч, усхваляваны спектаклем, важнасцю самой падзеі, не прыдаў значэння сяброўскім зычанням. Але мінаў час — і вось яго самога пачалі зваць

імею героя — Навумам. Ён на свае вушы чуў, як гараджане паўтаралі моўленья са сцэны Навумам прымаўкі. Асабліва яны любілі чамусьці вась гэтыя: «Над сіратою бог з калітою», «Чаго ж бы плакаў слеп, каб бачыў свет», «Мужык, як варона, а хіцёр, як чорт». Пайшло ў людзі і выслоўе: «Як Навумава прыпавець кажа...» «А што, — падумалася тады Марцінкевічу, — ці не падаваць і надалей свой аўтарскі голас ад імя Навума? Ці не зрабіць яго носьбітам сваіх ідэй?» Гэтае жаданне ў яго ўзнікала кожны раз, калі ён браўся за пяро і паперу. І вось у чэрвені 1854 года з'яўляецца першы Марцінкевічаў верш, які пісьменнік гэтак і назваў: «Павіншаванне вайта Навума». У ім паэт ад імя таго самага Навума, што гэтак запомніўся публіцы з часу пастаноўкі «Сялянкі», у зычлівай форме шле свае найлепшыя пажаданні нейкай панне В. С. з нагоды яе імянін. Па-сялянску проста ён жадае ёй, «штоб парадак мела ў клеці; штоб... заўжды вялося ў каняпельках калоссе, ад каровачак бычкі, ад цябе, паненачка, ладныя мужычкі»; быць вясёлай — «як сват на вяселлі», прыгожай, «маўляў у небе анелі», «пацехай... у старасці бацькам».

Вобраз вайта Навума Дунін-Марцінкевіч увозіць амаль ва ўсе свае дарэформенныя творы. Дзейнічае ён у «Шчароўскіх дажынках» і «Быліцах», згадвае яго Марцінкевіч і ў сваім вершаваным апавяданні «Літаратурныя клопаты».

Аўтар паказвае свайго любімага героя непарыўным з простым народам: «Ён хоць і вайт, а мужыкоў лічыць сабе за братоў».

Прымаўка, прыказка не сыходзяць з вуснаў Навума... На тое ж ён, вядома, і Навум Прыгаворка. Асабліва пранікнёная гутарка Навума ў «Быліцах». Яна прасякнута пашанай да роднай зямлі, да народных звычаяў, да чалавека працы.

Прыгожы край заморскі — дзівы там страшэнны!
Народ, кажуць людзі, разумны, пісьменны;
Мужычок багаты, — у чобатах ходзіць,
А божая ніўка беленькі хлеб родзіць;
Усяк сабе панам, — шчасліў быт дамовы!
Ды не шукай сэрца, — то ж народ тарговы!
Ой, ня маш зямелькі, як Беларусь радзона!
На лугах дыванам сцэлецца зялёна
Травіца па пояс, кветкамі міргае!
А лес, вась тычынка, неба падпірае!

Вобраз Навума, роля слова, сказанага ад яго імя, з кожным творам узрастае, часта зліваецца з аўтарскім разуменнем рэчаіснасці, яго адносінамі да яе. Такім з'яўляецца «Верш Навума Прыгаворкі», напісаны 25 кастрычніка 1856 года на прыезд у Мінск Апалінара Концкага, Уладзіслава Сыракомлі і Станіслава Манюшкі. Гэты твор цалкам прасякнуты клопатам пра культурную спадчыну беларускага народа і яго гістарычную будучыню.

Ад імя Навума Прыгаворкі напісана і паэма «З-над Іслачы», рукапіс якой не так даўно

знайшоў літаратуразнаўца Адам Мальдзіс. Поўная назва паэмы такая: «З-над Іслачы, або Лекі на сон, апавяданне Навума Прыгаворкі ў 2-х частках».

Навум Прыгаворка стаў для В. Дуніна-Марцінкевіча не толькі літаратурным псеўданімам, героем яго твора... Гэта было і яго бытавое імя. Інакш, як Навумам Прыгаворкам, пасля пастаноўкі камедыі «Сялянка» аўтара не звалі. «Сялянка» — мая камедыя-опера, у якой я іграў калісьці ролю войта Навума Прыгаворкі, таму і мяне гэтым імем называюць», — тлумачыў Марцінкевіч чытачам «Літаратурных клопатаў».

Да Марцінкевіча як да Навума Прыгаворкі звярталіся паэты, суседзі, саслужыўцы — усе, хто прыязна ставіўся да яго пісьменніцкай дзейнасці. «Навумам харошым» называе яго Уладзіслаў Сыракомля ў тосце, сказаным 3 чэрвеня 1855 года ў доме Марцінкевіча. «Сёння тут за сталом і Навум мой харошы», — зазначыў ён на гасцінным прыёме ў Мінску. Як сведчаць сучаснікі, Марцінкевіч дужа любіў, калі прыяцелі называлі яго Навумам. Пісьменнік і сам гэтак звыкся з імем свайго персанажа, што падпісваў ім фотаздымкі, розныя віншаванні, газетныя артыкулы. Так, у 1861 годзе В. Дунін-Марцінкевіч публікуе ў «Газеце варшаўскай» вядомы «Ліст да І. І. Крашэўскага», у якім даў вычарпальны адказ польскім шляхецка-клерыкальным рэакцыянерам на іх выпады і дакоры, чаму ён

піша па-беларуску. Гэты артыкул Марцінкевіч таксама напісаў ад імя Навума Прыгаворкі і зрабіў гэта, безумоўна ж, свядома, жадаючы яшчэ раз сказаць сваім нядобразычліўцам, што ён застаецца адданы аднойчы абранаму ідэалу і народу, сярод якога жыве.

Да ўсяго гэтага яшчэ дадамо: імя Навума для героя сваіх твораў і аўтарскага псеўданіма пісьменнік таксама абраў не выпадкова. Для сучаснікаў Марцінкевіча гэтае імя было ўвасабленнем чалавечай мудрасці, празорлівасці. У старых календарах гэтак і значылася: 1(14) снежня — дзень прарока Навума. Думаецца, гэтая акалічнасць адыграла далека не апошнюю ролю ў выбары Марцінкевічам свайго псеўданіма. Мара пра лепшую будучыню была для пісьменніка заповітнаю. Ён верыў у творчыя магчымасці народа, у яго здольнасці. І ўсёй сваёй дзейнасцю, у тым ліку і абраным псеўданімам, якому надаваў значэнне сімвала, сцвярджаў гэтую веру.

ТУПАЛЬШЧЫНА

...Тупальшчына... Тупальшчына... Па-рознаму вымаўляюць гэтую геаграфічную назву... Звычайна яе прыгадваюць толькі тады, калі гаворка заходзіць пра В. Дуніна-Марцінкевіча. А дзе тая Тупальшчына, сёння скажа далека не кожны. Між тым, усе, каму даводзілася ці даводзіцца

ехаць Івянецкім шляхам, праязджаюць паўз яе і не здагадваюцца, што восем ліп, якія стаяць як восем родных сёстраў пры рачулыцы ля мастка,— гэта і ёсць рэшткі той Тупальшчыны, якую мы згадваем у нашым літаратуразнаўстве. Некалі тут жылі Жаброўскія — даўнія сябры і знаёмыя Марцінкевіча. Письменнік ніколі не мінаў іх. Ці то ехаў у Мінск, ці то вяртаўся назад у свой маёнтак, які быў вёрст за шэсць-сем ад Тупальшчыны,— абавязкова спыняў ля брамы сваіх коней, заходзіў у хату і дзяліўся навінамі. Месца для фальварка Жаброўскія абралі надзвычай вабнае. Сярод крыніц і сажалак, на пагорку з ландшафтам, падобным на амфітэатр. Адзін узровень яго — для жылой забудовы, другі — для гаспадарчых пабудов. Затым невялікі спуск — і зялёным дываном разаслаўся лужок. Яшчэ адзін спуск — і за ім чыстая стужка імклівай Іслачы, што схавалася ў вербалозах і аleshніку. І далей, нібы дэкаратыўнае пано,— густая сцяна цёмнага бору з вастраверхімі елкамі і меднаствольмі хвоямі.

У 1863 годзе Тупальшчына была месцам збору паўстанцаў. Нават зараз памятаюць у народзе гэты факт. Селянін вёскі Люцынка Лявон Кулік на пытанне, ці не ведае ён што-небудзь пра Тупальшчыну, ці не чуў чаго ад старэйшых, адказаў: «А як жа... Бывала, як сена касілі, дык дзяды расказвалі, што ў Тупальшчыне збіраліся паны, каб на цара ісці...» Што рэха паўстання 1863 года дакацілася да Тупальшчыны, сведчаць

дакументы. Ранняя вясною, у самы разгар падзей, Тупальшчыну наведала жонка Марцінкевіча і яго дачка Цэзарыя. Мабыць, яны прыежджалі паведаміць штосьці вельмі важнае, бо неўзабаве Жаброўскі быў у Люцынцы. Пра гэты факт у адным з дакументаў, змешчаных у кнізе Г. Кісялёва «Сейбіты вечнага», гаворыцца так: «У сакавіку ці красавіку 1863 года ў Люцынку прыежджалі ксёндз мясцовага касцёла Камянецкі, пісар Трасцянка, дваране Жаброўскі і Грудзінскі, якія потым проста з маёнтка накіраваліся ў лес, куды іх правялі жонка Марцінкевіча і дачка Цэзарыя...» Накіраваліся ў лес — азначае пайшлі ў паўстанцкія атрады, якія былі ў той час паўсюль у наваколлі Ракава... Цікава, што пасля візіту ў Люцынку названых тут суседзяў Марцінкевіча, пасля вялікага сходу, што адбыўся перад вялікаднем на яго сядзібе, надоўга знікае з поля зроку сям'і і паліцыі і сам гаспадар фальварка.

Тупальшчына... Дарагая і вабная для нашых сэрцаў мясіна. Шмат чаго яна бачыла на сваім вяку, шмат чаго яна магла расказаць пра песняра. Яна стала і апошнім яго прыстанішчам. Пахавалі яго тут у 1884 годзе (памёр письменнік 17 снежня) удзячныя мужыкі з навакольных вёсак, якія, паводле слоў відавочцы пахавання, плакалі па ім так, як не часта плачуць дзеці па родным бацьку. Ляжыць ён на высокім тупальскім могільніку, пры самай каплічцы, у засені старых дрэў, сярод жытнёвых палёў. Недалёка,

праз дарогу, плешчацца лагодная Іслач; побач ляжаць жонка і дачкі, якія ва ўсёй яго дзейнасці — грамадскай, тэатральнай, асветніцкай — былі яго памочніцамі і дарадцамі... Адсюль, з пагорка, відаць яму ўся Беларусь, пра лепшую долю якой ён дбаў усё сваё доўгае жыццё.

Ціха і цнатліва ў будні на Тупальшчыне. Толькі па выхадных днях яна абуджаецца сотнямі галасоў адпачываючых з Мінска. На машынах і матацыклах яны едуць да вабных берагоў Іслачы.

Некалі на Марцінкевічавай магіле стаяў стары збуцвелы крыж, апошні раз пастаўлены рукамі яго ўнучак. У 1957 годзе на магіле пісьменніка пабудавалі больш трывалую памятку — помнік з мармуроваю дошкаю. Марцінкевічаву магілу ў Тупальшчыне клапатліва даглядаюць вучні навакольных школ, не даюць змарнець гэтай дарагой нашым сэрцам памятцы. Меў рацыю польскі часопіс «Край», калі пісаў у 1855 годзе: «З удзячнасцю і сардэчнасцю ўспомняць яго некалі, як вырастуць, беларускія нашчадкі».

ЛЁС ФОТА

Захавалася толькі адно партрэтнае фота Дуніна-Марцінкевіча. Яно вандруе з выдання ў выданне, усе мы яго ведаем, зрокава памятаем, але ніколі на ім не засяроджвалі асаблівай увагі. А між тым варта на ім затрымаць позірк — і

ўзнікне шэраг самых нечаканых пытанняў. Калі здымаўся пісьменнік, з якой нагоды? Вядома, што сфатаграфавання ў той час было не такой ужо простаю справай: і каштавала дорага, і працэс фатаграфавання быў марудны. Таму здымаліся людзі рэдка, звычайна ў гонар якой-небудзь урачыстасці.

Мы бачым Марцінкевіча ў тыповым для таго часу фатаграфічным павільёне. Зняты на поўны рост. Сядзіць на крэсле. Спакойны, засяроджаны. Адкрыты добры твар. На пісьменніку па-хатняму расхінуты кунтуш.

Самая цікавая дэталю на здымку — паперы (ці можа нават кніжка), якія Дунін-Марцінкевіч дэманстратыўна трымае ў левай руцэ: маўляў, я ёсць пісьменнік і гэта сведчу, гэтым ганаруся. Дэманстратыўнасць гэтая, думаецца, не паказная. Яна нібы выклік, сугучны са строфамі верша «Хіба я стары?»

Ваш суд мне не страшны, хай злосна снавьча
У будцы сабака, увагі на пса не звярну я.
Як раіць пясняр Сыракомля, пішу я
Цяпер, як заўсёды, на мове мужычай.

Калі і меркаваць пра ўзрост па знешнасці, адбітай на здымку, Дуніну-Марцінкевічу можна даць гадоў сорок-сорок пяць. Ва ўсякім разе не больш пяцідзесяці. Можна меркаваць, што здымак зроблены дзесьці ў пачатку ці ў сярэдзіне пяцідзесятых гадоў. Гэта была для Дуніна-Марцінкевіча пара творчых парыванняў і пошукаў. Жыццё яго яшчэ нічым асабліва не было азмро-

чана. Яго моцна захапіў тэатр. На мінскай сцэне прайшла аперэта «Рэкруцкі жыдоўскі набор», пастаноўка якой нават была засведчана ў афіцыйным друкаваным органе «Минские губернские ведомости».

У 1852 годзе яму ўдалося паставіць на мінскай сцэне оперу «Сялянка». Тады ж, мабыць, Дунін-Марцінкевіч, акрылены поспехам, і сфатаграфаваўся. Можна меркаваць, што ў руках яго ці гэтак оперы «Сялянка», ці яе партытура.

Захавалася і калектыўнае фота тэатральнага гуртка В. Дуніна-Марцінкевіча. На ім мы бачым пісьменніка ў першым радзе, у цэнтры, побач з дачкой Камілай. Драматург у чорным гарнітуры, але ўсё ў той жа, што на першым здымку, клятчастай камізэльцы, пры тым жа гальштуку, які гэтак жа крыху збіты набок, як і на першым фота. Цераз плячо ў яго перакінуты той жа раменьчык, на якім, магчыма, пісьменнік насіў гадзіннік ці кісет. Гэта наводзіць на думку, што абодва здымкі зроблены прыблізна ў адзін час. У пазнейшую пару Дуніну-Марцінкевічу было не да фатаграфавання. У 1859 годзе ён перажывае вялікія ўзрушэнні ў сувязі з забаронай «Пана Тадэвуша» на беларускай мове; у 1861 годзе за ім, як палітычна ненадзейным, пачынаецца паліцэйскае віжаванне. Затым паўстанне 1863 года, арышт, астрог. Пасля астрогу зноў паліцэйскі нагляд — на гэты раз пажыццёвы. Дарэчы, у 1863 годзе была арыштавана і зняволена ў мінскі

астрог і дачка пісьменніка Каміла. У тым жа 1863 годзе яна была выслана ў Салікамск. Вярнулася на радзіму толькі ў 1880 годзе.

Як жа захаваўся партрэтны здымак В. Дуніна-Марцінкевіча? Яшчэ пры жыцці пісьменніка многія яго матэрыялы — рукапісы, фотаздымкі — трапілі да вядомага збіральніка помнікаў беларускага прыгожага пісьменства Аляксандра Ельскага. Быў у яго зборах, як сведчыць Б. Эпімах-Шыпіла, і адзін здымак Дуніна-Марцінкевіча. На ім, між іншым, меўся такі надпіс: «Сябрам на царністай дарозе ў пілігрымстве жыцця, у довад братэрства ахвяруе Навум». З гэтага здымка Эпімах-Шыпіла ў 1893 годзе зрабіў для сваёй «Хрэстаматыі» копію. Вельмі магчыма, што адсюль здымак Марцінкевіча і распаўсюдзіўся. Ва ўсякім разе сёння гэтага здымка ў «Хрэстаматыі» Б. Эпімаха-Шыпілы мы не знаходзім. Пэўна, у 1910 годзе, калі адзначалася 25-годдзе са дня смерці пісьменніка, здымак быў узяты для публікацыі. На жаль, падобнай публікацыі ў беларускіх выданнях той пары мы нідзе не знаходзім, але ёсць шмат слядоў, якія сведчаць, што партрэт гэты хадзіў па руках супрацоўнікаў рэдакцыі «Нашай нівы». У 1910 годзе газета змясціла ў 48 нумары перамалёўку мастачкі А. Пятровай з агульнавядомага сёння здымка. У тым жа 1910 годзе выдавецкая суполка «Загляне сонца і ў наша ваконца» ў серыі «Беларускія песняры»

выдала кніжку вершаваных аповесцей В. Дуніна-Марцінкевіча «Шчароўскія дажынкi».

Як сведчыць сістэматызаваны каталог Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна, гэтая кніжка пісьменніка была выдадзена з партрэтам. Аднак, як ні дзіўна, ні ў адным з сямі наяўных у Ленінскай бібліятэцы экзэмпляраў другога (1910 года) выдання «Шчароўскіх дажынак» партрэта Дуніна-Марцінкевіча не аказалася. Ніякіх прыкмет нават, што ён там быў. Але і не верыць сістэматызаванаму каталогу Ленінскай бібліятэкі нельга. Картка, якая нам паведаміла, што партрэт Марцінкевіча быў змешчаны ў «Шчароўскіх дажынках»,— старая, даваенная, друкаваная яшчэ лацінкаю. Ды і некаторым з нашых даследчыкаў, напрыклад С. Майхровічу, з яго слоў, даводзілася на свае вочы бачыць у гэтым выданні партрэт пісьменніка. Але дзе ж ён?

У 1910 годзе было дваякае выданне «Шчароўскіх дажынак»— таннае, у папяровай вокладцы, і даражэйшае — у пераплёце, на белай паперы, у маляўнічай вокладцы з беларускімі ўзорамі. Менавіта ў дарагім выданні і быў змешчаны партрэт. Але гэта не самая ранняя публікацыя. Як сведчыць Сцяпан Александровіч у кнізе «Пуцявіны роднага слова», у 1906 годзе выдавецкая суполка «Загляне сонца і ў наша вакоцка» распачала выпуск беларускіх паштовак з пейзажамі і партрэтамі беларускіх пісьменнікаў. Адна з іх прысвячалася Марцінкевічу.

Мы не можам таксама не згадаць тут, што першая спроба апублікаваць здымак Марцінкевіча была яшчэ ў 1889 годзе. І меўся тэта зрабіць прыхільнік таленту пісьменніка вядомы этнограф і фалькларыст М. Доўнар-Запольскі. Вось як пра гэта сказана ў перапісцы начальніка Галоўнага праўлення па справах друку з віленскім генерал-губернатарам аб магчымасці апублікавання біяграфіі і твораў В. Дуніна-Марцінкевіча ў «Календаре Северо-Западного края» ад 12-31 жніўня 1889 года:

«Выдавец «Календаря Северо-Западного края» падаў на папярэдні цэнзурны разгляд у ліку іншых артыкулаў, маючых увайсці ў склад календара, біяграфію В. Дуніна-Марцінкевіча з партрэтам яго і яшчэ не выдадзеныя творы пад загаловам «Пінская шляхта». Фарс-вадэвіль на пінскай гаворцы»...

Начальнік упраўлення па справах друку пытаў у віленскага генерал-губернатара, ці можна апублікаваць названыя вышэй матэрыялы. Адказ, як і трэба было чакаць, быў суровы: «Забараніць!»

З тае пары міне яшчэ не адно дзесяцігоддзе, пакуль матэрыялы, падрыхтаваныя да друку Доўнар-Запольскім, убачаць свет і будзе апублікавана фота Марцінкевіча, лёс якога вельмі падобны да лёсу самога пісьменніка і яго твораў.

«ШТОБ ДЗЕТАЧАК НАШЫХ ЧЫТАЦЬ НАВУЧЫЛІ...»

Адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры, заснавальнік нацыянальнага прафесійнага тэатра і драматургіі Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч вядомы нам і як нястомны асветнік. Менавіта вялікае жаданне даць простаму люду хоць якую асвету змусіла яго, паводле ўласных слоў, узяцца за пяро і распачаць літаратурную дзейнасць на непрызнанай мове непрызнанага народа.

«Жывучы сярод людзей, якія гавораць па-беларуску,— пісаў Марцінкевіч,— прасякнуты іх ладам думак, марачы аб долі гэтага братняга народа, які анямеў у маленстве ад невуцтва і цемры, вырашыў я заахвоціць яго да асветы ў духу яго звычайў, паданняў, легенд і разумовых здольнасцей»...

Нам вядома, што пісьменнік на ўласныя сродкі заснаваў у фальварку Люцынка школу для вясковых дзяцей. Была зроблена нават спецыяльная прыбудова. Вядома таксама, што па ініцыятыве Дуніна-Марцінкевіча і з яго рупнасці было адчынена некалькі школ для дзяцей рамеснікаў і мяшчан у Мінску. Гэтыя факты, калі ўлічыць, у якім стане была асвета на Беларусі ў той час, асабліва на вёсцы, сёння нас не могуць не ўсхваляваць. Яны высакародныя і мяжуюць з грамадзянскай мужнасцю.

Як вядома, Дунін-Марцінкевіч патрабаваў навучання грамаце беларускіх дзяцей на іх роднай мове. «Наш сялянскі народ,— казаў пісьменнік!— мае права да навукі на роднай мове так, як да нябеснага хлеба». Менавіта Марцінкевіч першы даў у Люцынкаўскай школе ўрокі прыгожага беларускага пісьменства: чытаў дзецям свае творы, знаёміў іх з узорамі фальклору, амаль штотыдня, асабліва да святаў, ставіў з вучнямі паводле ім жа напісаных п'ес спектаклі. Некаторыя вучні гэтай школы пасля стаі вядомымі дзеячамі на ніве беларускай культуры і асветы. У прыватнасці, у Люцынкаўскай школе навучаўся будучы пісьменнік Ядвігін Ш. (А. Лявіцкі). Пазней ён прыгадваў пра Марцінкевіча і час вучобы ў яго школе так: «Умеў нябожчык заахвочваць нас да навукі, умеў строіць жарты, быў для нас вельмі добры... Шасцёра там нас было: тры дзяўчынкі і тры хлопчыкі; я быў найменшым — гадкоў сем меў; вучылі нас розных навук, нават музыкі. Наша вучыцелька і яе бацькі так умелі падахвочваць нас да навукі, што кожны з нас наперабой браўся да яе... Памятаю доўгія восенныя вечары... памятаю цікавыя апавяданні аб роднай бацькаўшчыне і аб далёкіх халодных краях, куды злая доля заганяе шмат людзей... Збіўшыся ў кучку, слухалі мы гэтыя дзівы, ...шчымеілі нашы сэрцы, у грудзях нешта бунтавалася».

Пра пашырэнне асветы ў народзе пісьменнік гаварыў неаднойчы, выказваўся ў прыватных гутарках і ў друку. З абурэннем скардзіўся, што заможныя беларусы вучаць сваіх дзяцей толькі французскай мове, а сваю лічаць не вартай увагі. Больш шырока асветніцкую праграму Дунін-Марцінкевіч выклаў у вядомым лісце да польскага пісьменніка І. Крашэўскага. У ім ён патрабуе адчыняць беларускія школы і дзіцячыя дамы ў дзяржаўным маштабе, прычым такія школы, у якіх «праз увядзенне ў навучанне народнай сялянскай мовы» павінны быць створаны ўсе ўмовы для выхавання культурных людзей з гупчы народных мас. Толькі і толькі праз навучанне роднай мове, на нацыянальнай глебе, на думку пісьменніка, можа адбыцца культурнае і духоўнае адраджэнне беларускага народа: родная гаворка, знаёмая людзям з дзяцінства, «палягчае... спосабы азнаямлення з нашай літаратурай», заахвочвае да асветы. «Час ужо нашым грамадзянам усвядоміць гэта!» — заклікае Дунін-Марцінкевіч. Ён праклінае мінуўшчыну, што давяла сялянскі люд да заняпаду, указвае на прычыну яго цемры і непісьменнасці: «...паліваючы крывавым потам нівы сваіх паноў, не меў часу для разумовых заняткаў». З радасцю пісьменнік паведамляе, што простыя людзі прагнуць ведаў, друкаванага слова — сведчанне таму яго кнігі, якія народ прыняў з вялікай любасцю. Дунін-Марцінкевіч верыць, што літаратурна-

асветніцкая справа, распачатая ім, не загіне, знойдзе сваіх паслядоўнікаў. «Абуджанае жаданне і запал да духоўнага жыцця знойдзе сабе багаты матэрыял на роднай мове», — з упэўненасцю заяўляў пісьменнік. Сваёй асветніцкай дзейнасцю ён захапіў і дачок — Цэзарыну, Камілу, Мальвіну. Амаль усе яны настаўнічалі. Вядома, што старэйшая яго дачка Каміла таксама заснавала школу ў мястэчку Гарадок Мінскага павета (1863 г.). Гэтак жа, як і бацька, яна вучыла вясковых дзяцей грамаце.

Асветнікам Дунін-Марцінкевіч выступаў і ў сваіх творах. У «Сялянцы», напрыклад, канфлікт між панам, чалавекам маральна сапсаваным, і селянінам раскрываецца менавіта з асветніцкіх пазіцый. Той жа голас чуем і ў «Халімене на каранацыі». Вось што мяркуе рабіць у Маскве пры сустрэчы з царом галоўны герой:

Яму б са слязінай у ногі пакланіўся,
Прасіў бы, маліў бы, вось пакуль дабіўся,
Штоб над мужыкамі шчыру меў апеку,
Вялеў справіць розум цёмну чалавеку,
Штоб дзетачак нашых чытаць навучылі...

«Пры дазvole і падтрымцы ўрада і дзяржавы... будаваць патрэбна школы для дзяцей сялянскіх!» — заклікае паэт у тых жа «Літаратурных клопатах». Асвета, навука, на яго думку, разгоніць і знішчыць «забабонаў цені».

У мастацкіх і публіцыстычных творах Дунін-Марцінкевіч імкнуўся сцвердзіць: селянін духоўна і інтэлектуальна ніколькі не горшы за пана,

Пры спрыяальных умовах ён здатны засвоіць любую навуку. Ці не гэтак трэба ўспрымаць той факт, што Гапон з аднайменнай пазмы Дуніна-Марцінкевіча становіцца афіцэрам, а Кацярына, пакаёвая дзяўчына, навучылася пры двары пані пісаць, «ксёнжачкі» чытаць.

Сцвярджэнне чалавечай годнасці селяніна на тым гістарычным этапе мела вялікае дэмакратычнае і гуманістычнае значэнне. Асветніцкія парыванні Дуніна-Марцінкевіча выклікалі незадаволенасць у афіцыйных колах. Чыноўнікі рабілі на яго даносы, цкавалі, абвінавачвалі ў насаджэнні сярод вясковага люду праз беларускія кніжкі правінцыялізму; дакаралі пісьменніка, што ён дарэмна марнуе талент, траціць сілу на творы, якія не патрэбны сялянам, бо тыя, маўляў, не ўмеюць чытаць. Довад гэты, як кажуць, не вытрымліваў аніякай крыткі. Але нішто: ні рэпрэсіі — Дунін-Марцінкевіч амаль дзесяць гадоў пражыў пад паліцэйскім наглядом, ні матэрыяльныя нястачы — не маглі зламаць пісьменніка, збіць яго з тропу. З мужнасцю сапраўднага грамадзяніна, пераадолюючы ўсе перашкоды, ён самаахвярна працуе на роднай ніве, выдае кніжку за кніжкай. У прадмовах да іх ён настойліва падкрэслівае, што сваімі творамі ён меў на мэце «заахваціць нашага беларускага мужыка і бедную шляхту да навукі».

Для асветніцкай дзейнасці В. Дунін-Марцінкевіч імкнуўся скарыстаць і тэатр. Аднак пазней

яму пачало здавацца, што кніга здатная ахапіць большае кола людзей, і ён цалкам аддаецца пісьменніцкай працы. Ёсць сведчанне, што Дунін-Марцінкевіч і яго сябры выношвалі ідэю стварэння на Беларусі народных бібліятэк. Літоўскі паэт М. Акялайціс з упэўненасцю пісаў: калі «заснаваліся б народныя бібліятэчкі, ...Каратынскі і Дунін-Марцінкевіч узяліся б за справу».

Духоўнаму спажытку народа Дунін-Марцінкевіч меў на мэце прысвяціць усё жыццё, найлепшыя парывы душы. Гэтыя яго высакародныя імкненні правільна разумелі перадавыя людзі той эпохі. Польская газета «Дзеннік варшаўскі» з гэтай нагоды пісала: «Мы перакананыя, што багатыя думкамі творы Марцінкевіча заахвацяць не аднаго селяніна вучыцца грамаце, і калі, дзякуючы гэтым кнігам, вясковыя людзі запомняць толькі літары, можна лічыць, што мэта дасягнута, бо нават гэта дасць ім шмат карысці ў будучым».

Аднак многім намерам Марцінкевіча ў тую пару не суджана было здзейсніцца. Вельмі ж мала было — адзінкі — гэтых самаахвярных людзей, якім быў наш пясняр. Ды не загінула кінутае ім зерне. Зараз толькі на адной Валожыншчыне — любай пісьменніку зямлі — больш за сто школ, у якіх дзеці навучаюцца роднай беларускай мове, каля пяцісот настаўнікаў, пяцьдзiesiąт воем бібліятэк. Удзячныя нашчадкі памятаюць свайго дудара, які ў сярэдзіне мінулага стагоддзя, у гады

жорсткага нацыянальнага і сацыяльнага ўціску, падаў свой мужны голас у абарону прастата чалавека, спачуваў і адстойваў яго права на асвету. Гэта пра Марцінкевіча сказаў калісьці Янка Купала: ён, «як стораж, стаяў смела на варце радзімых запушчаных гоняў, стаў сеяць па-свойску ўсё тое, што мы далей сеем сягоння...»

КАЛІ Ж БЫЎ ЗНЯТЫ НАГЛЯД!

У 1865 годзе Марцінкевіч, як мы ўжо казалі, пасля дзесяцімесячнага арышту, як палітычна ненадзейны, трапіў пад «строга гласны, без срока» паліцэйскі нагляд. Жыццё яго з гэтай пары стала невыносным. Як чалавек жывой натуры, В. Дунін-Марцінкевіч прагнуў актыўнай дзейнасці, але паводле вызначэння жандарскай пастановы яму не толькі пісаць, а нават адлучацца за межы фальварка забаранялася. Письменнік пакутліва перажываў сваю ізаляцыю ад грамадства. У 1869-1870 гадах ён спрабуе вызваліцца з-пад паліцэйскага нагляду, піша шэраг прашэнняў у розныя дзяржаўныя ўстановы. Але ўсе яго намаганні былі марныя. Царызм не мог дараваць яму ні антыўрадавага выхавання дзяцей, ні распаўсюджвання рэвалюцыйных гімнаў, ні прыпісанае яму супрацоўніцтва з Кастуеём Каліноўскім ды і шмат што іншае. Але найбольш, мабыць, тое, што пісьменнік спачуваў беднадлу люду, гаварыў яго моваю, уводзіў яе ў літаратур-

ны ўжытак, дамагаўся, каб на ёй выдаваліся кніжкі, ішло навучанне дзяцей у школе. Колькі пражыў Марцінкевіч пад пільным наглядам паліцыі? Лічылася, да 1870 года. Але не так даўно ў Дзяржаўным гістарычным архіве БССР удалося выявіць новыя дакументы. З іх вынікае, што ў маі 1876 года Дунін-Марцінкевіч звярнуўся да мінскага павятовага спраўніка з просьбаю выдаць яму гадавы пашпарт з правам наведання ўсіх гарадоў Расійскай імперыі. Павятовы спраўнік — а ён быў тут чалавек новы — разгарнуў паперы Марцінкевіча і жахнуўся: на ўсіх дакументах значылася, што ён знаходзіцца пад суровым наглядам паліцыі. Гэта насцярожыла жандарскага служку, тым больш, што Марцінкевіч у сваім хадайніцтве заявіў, што паліцэйскі нагляд з яго зняты яшчэ ў 1874 годае. Павятовы спраўнік піша спешнае запытанне ў канцэлярыю мінскага губернатара, у якім просіць паведаміць яму, сапраўды Дунін-Марцінкевіч вызвалены з-пад паліцэйскага нагляду ці працягвае знаходзіцца пад ім. І вось які адказ атрымаў павятовы спраўнік:

«На отношение от 25 сего мая за № 739, Канцелярия Губернатора имеет честь уведомить В. В., что согласно Высочайшего повеления 13/17 мая 1871 г. помещик Минского уезда Викентий Марцинкевич освобожден от надзора полиции, с воспрещением жительства в столицах и столич-

ных губерниях, о чем дано было знать Минскому исправнику 29 ноября 1872 г. № 6222».

Такім чынам, гэты адказ нібыта ставіць усе кропкі над «і». Але ці ўсе? Нам, напрыклад, цікава, чаму ў павятовым пастарунку не аказалася адносіны ад 29 лістапада 1872 года, у якой паведамлялася аб зняцці з пісьменніка хатняга арышту? Выпадковасць ці наўмыснасць? Ёсць меркаванне, што тут пастараўся былы павятовы спраўнік Сараеў, які не вельмі зычлівы быў да Марцінкевіча. Гэта толькі з яго ласкі не быў зняты з пісьменніка паліцэйскі нагляд у 1870 годзе: «...хотя помещик Викентий Иванов Марцинкевич, со времени учреждения за ним надзора, с 1866 года, ведет себя хорошо и ни в чем предосудительном, в политическом отношении, не замечен,— выслужлива даносіў Сараеў мінскаму губернатару,— но, принимая в соображение многосложность вредных его действий, по которым он признан неблагонадежным и за то отдан под надзор, а также и то, что дочь его, Марцинкевича, по политической неблагонадежности выслана из Края в отдаленные губернии, я с своей стороны находил бы освобождение Марцинкевича от надзора полиции рановременным и необходимым продолжения».

На аснове гэтага даносу, як вядома, мінскі губернатар і прыняў адпаведную пастанову.

Скаргу на самавольства Сараева мы чуем і ў прашэнні Дуніна-Марцінкевіча да мінскага

губернатара наконт білета на праезд у г. Свянцяны, у якім адмовіў пісьменніку спраўнік, спаслаўшыся на адсутнасць рэзальцый вышэйшага начальства.

Сараеў, нам думаецца, і на гэты раз зрабіў усё, каб пратрымаць пісьменніка як мага даўжэй пад паліцэйскім наглядом: надта ж даўся яму Марцінкевіч. Дый гэтак спакайней будзе, а то спусціш з вока — глядзі, зноў пачне адозвы пісаць, зноў бяды не абярэшыся. Як жа іначай разумець, што да Дуніна-Марцінкевіча вестка пра вызваленне з-пад паліцэйскага нагляду дайшла толькі ў 1874 годзе і то не знайшла адпаведнага падмацавання ў павятовым пастарунку. Чаму?

Пытаннннў і загадак новыя архіўныя дакументы даюць вельмі шмат. Напрыклад, якім парадкам быў зняты паліцэйскі нагляд: Дунін-Марцінкевіч падпаў пад якую-небудзь амністыю ці пісаў да ўладара ўсяе Русі чалабітную? Калі пісаў, дык пра што? І якімі матывамі кіраваўся цар у сваім рашэнні? Дзе захоўваюцца гэтыя дакументы? Як пачувалі сябе ў гэтай сітуацыі мінскі і віленскі губернатары? Зусім жа небагата часу мінула між іх рэзальцыймі, накладзенымі на прашэннях Марцінкевіча, і царскім указам. І ці не таму гэтак доўга ішло «высочайшее повеление» да Марцінкевіча, што нават у 1876 годзе давялося высвятляць, здавалася б, даўно ўжо вырашанае пытанне?

У 1876 годзе, калі прыйшоў паўторны адказ ад мінскага губернатара, які яшчэ раз пацвердзіў аб зняцці паліцэйскага нагляду, пісьменніку ішоў сямідзесяты год. Але і ў гэтым адказе ёсць агаворка: «Освобожден от надзора полиции, с воспрещением жительства в столицах и столичных губерниях».

А жыць заставалася зусім мала.

«ДРУКАВАЦЬ ДАЗВАЛЯЕЦА»

Адносіны царскай цэнзуры да творчых праяў беларускага народа нельга назваць спрыяльнымі, Праз яе загінула нямала таленавітых твораў і імёнаў, якія б зрабілі нашу літаратуру XIX стагоддзя яшчэ больш прадстаўнічай, і ўсё ж трапляліся сярод царскіх цэнзараў людзі, якія сімпатызавалі беларускай культуры, сваёй дзейнасцю спрыялі яе развіццю. Адным з іх быў Павел Кукальнік. Мы пакуль яшчэ не маем пра яго грунтоўных аўтабіяграфічных звестак. Але вядома, што многія творы В. Дуніна-Марцінкевіча, якія выходзілі ў Вільні і Мінску, благаслаўляў у свет менавіта тэты цэнзар. За яго подпісам з паметаю «Печатать по-зволается» значыцца «Гапон», «Цікавішся? — Прачытай!», «Дудар беларуск!», «Пан Тадэвуш» Адама Міцкевіча ў перакладзе на беларускую мову Марцінкевічам, «Травіца брат-сястрыца», «Быліцы. Расказы Навума». Цэнзараваў ён і «Халімона на каранацыі». І

не яго віна, што не ўсе гэтыя творы пабачылі свет пры жыцці пісьменніка. Кукальнік зрабіў усё, што мог, што ад яго залежала. Але сталася так, як часта бывае пры кожнай высакароднай справе. Знайшліся зласліўцы, якім захацелася выслужыцца перад начальствам, і яны не пусцілі ў свет падпісаныя Кукальнікам да друку беларускія творы, наклалі на іх сваё жорсткае вета. А што да «Пана Тадэвуша», дык яго царская цэнзура, як вядома, наогул спаіла. Няцяжка сабе ўявіць, колькі трывог, колькі чалавечага і прафесійнага прыніжэння перанёс Кукальнік. Яго прымусілі пісаць падрабязныя тлумачэнні, чаму ён дазволіў друкаваць беларускія кніжкі. Каб пазбегнуць кары, каб нейкім чынам утрымацца на службе, давялося шукаць заступніцтва ў самых розных уплывовых асоб. Але на ўсё гэта, думаецца, Кукальнік ішоў свядома. Ён, мабыць, меў сугучныя Марцінкевічу гуманістычныя ідэалы, таму сімпатызаваў пісьменніку, спачуваў яго творчым парыванням. І пакуль была мажлівасць, падпісваў яго творы да друку.

Толькі за адзін 1858 год Кукальнік сцэнзараваў пяць рукапісаў на беларускай мове. Назвы іх мы тут ужо падавалі. Цікава прасачыць даты подпісаў гэтых твораў да друку. 28 мая П. Кукальнік адобрыў першы сшытак «Пана Тадэвуша», праз месяц — 30 чэрвеня — «Быліцы. Расказы Навума». У гэтыя ж дні чытаў «Халімона на каранацыі».

30 кастрычніка падпісаў да друку другі сшытак «Пана Тадзвуса». І, нарэшце, 7 студзеня 1859 года благаславіў у свет апошні, трэці сшытак перакладу паэмы А. Міцкевіча, Складаецца ўражанне, быццам П. Кукальнік адно толькі і ведаў, што займаўся беларускімі творамі, быў ледзь не штатным беларускім цэнзарам. Безумоўна, гэта не так. Тым не менш Марцінкевіч нёс свае рукапісы менавіта да яго, нёс з даверлівасцю. Пра гэта сведчаць паасобныя прыпіскі на рукапісах, зробленыя рукою пісьменніка, тыпу: «От сочинителя Марцинкевича П. Кукольника». Менавіта такую прыпіску мы чытаем на рукапісе Марцінкевічавых «Быліц», якія Кукальнік прачытаў з усёй яго цэнзарскай сумленнасцю і сваім подпісам на кожнай старонцы засведчыў, што згодны, каб гэты твор ішоў да людзей, нёс, як гаварылася ў прадмове, «асвету народу і добрае знаёмства з бытам народа». У 1860 годзе Кукальніку ўдаецца падпісаць да друку яшчэ адзін твор пісьменніка — гістарычнае апавяданне ў чатырох абразках «Люцынка, альбо Шведы на Літве». Гэта было апошняе прыжыццёвае выданне Марцінкевічавых твораў. Дарэчы, выключна праз некалькі год выданне трапіць у лік забароненых.

Усё гэта дае падставу выказаць думку, што асоба Кукальніка вартая нашай цікакасці. Вельмі магчыма, што Марцінкевіч і Кукальнік былі сябрамі, аднадумцамі. І кожная няўдача

Марцінкевіча ў выдавецкай справе адгукалася болей і ў сэрцы цэнзара. Як сведчыць С. Варановіч — аўтар публікацыі «Старонкі братняй дружбы», змешчанай у 78 нумары газеты «Літаратура і мастацтва» за 1959 год, — Марцінкевіч у адным са сваіх лістоў называе Паўла Кукальніка «шчырым прыхільнікам братэрства славянскіх народаў». Такое цікавае паведамленне вымагае пошуку новых матэрыялаў пра П. Кукальніка. Варта дадаць, што Павел Кукальнік цэнзараваў кніжкі і іншых беларуска-польскіх аўтараў. У тым ліку і «злачынную», на думку ўрада, кнігу Арцёма Вярыгі-Дарэўскага «Гутарка аб Сваяку».

Відаць, пасада галоўнага цэнзара, якую Кукальнік займаў некаторы час, дазваляла яму браць на сябе адказнасць і пускаць у свет кніжкі, якія неслі ў сабе дэмакратычныя думкі. Праўда, тыя радкі, у якіх аўтары адкрыта заклікалі «перайсці ад слоў да справы», закрэсліваў і Кукальнік. Так, напрыклад, было ў 1859 годзе пры цэнзараванні рукапісу драмы Гераніма Марцінкевіча «Падарожны». Але Кукальнік пакідае ў тым жа рукапісе радкі: «Зло, якое нас гняце, з'яўляецца часовым: прад сілаю ахвяр скорыцца злачыннасць». Пакідае ён і выказванне, што вызваленне залежыць не ад цудаў, а ад «магутнасці народаў», Думаецца, не толькі страх перад уладай змушаў яго да нейкіх выкрэсліванняў, але і простая разважлівасць, абачлівасць, разуменне, што на сваёй пасадзе пры пэўнай асцярожнасці

ён прынясе значна большую карысць грамадству, чымся тыя два-тры радкі «крамолы», якія ён не прапусціць у свет.

ПЯСНЯР З КУШЛЯН

АДКУЛЬ ПАЙШОЎ МАЦЕЙ БУРАЧОК

Францішак Багушэвіч, як вядома, меў некалькі літаратурных псеўданімаў. Аднымі з іх, напрыклад, такімі, як Дэмас, Б. Гушыч, А. Д., Вэстар, Тэн, ён падпісваў творы выключна публіцыстычныя. Іншымі — Сымон Рэўка з-пад Барысава, Мацей Бурачок — творы мастацкія. Самы вядомы з іх — Мацей Бурачок. Пад гэтым псеўданімам Ф. Багушэвіч выдаў у 1891 годзе ў Кракаве «Дудку беларускую», а таксама падрыхтаваў да друку зборнік «Беларускія апаваданні Бурачка» (.1899). Як вядома, «Дудка беларуская» была першай кніжкай паэта, менавіта яна адкрыла свету новае літаратурнае імя. Пэўна таму за Ф. Багушэвічам замацаваўся стала псеўданім першага яго зборніка — Мацей Бурачок. Гэтак яго называлі землякі-кушлянцы. З гэтым імем яго праводзілі ў апошні шлях, яно ж было ўвекавечана на помніках. Таму, нагуральна, нас зацікавіла паходжанне псеўданіма.

Як нам думаецца, Ф. Багушэвіч запазычыў імя з папулярнай у дзевятнаццатым стагоддзі батлеечнай інтэрмедыі «Мацей і доктар».

Запазычыў не выпадкова. Асноўны персанаж гэтай вясёлай, на першы погляд немудрагелістай інтэрмедыі селянін Мацей быў адным з самых любімых у народзе батлеечных герояў, Франці-

шак Багушэвіч неаднойчы на свае вочы бачыў, як прыхільна сустракала яго з'яўленне на сцэне вясковае публіка пад час кірмашовых святаў. Гледачам імпанавалі яго мяккі гумар, гуллівае беларускае слова. Але не толькі гэтым прывабіў паэта батлеечны персанаж. Ф. Багушэвіча ўразіла манера апавядання Мацея. Знешне камічная, яна несла трагічны змест. Вось Мацей, нібы насміхаючыся з самога сябе, іранічна расказвае, як ён аднаго разу наеўся ў пана Бараноўскага куцці, што не мог «сапці» — у жываце зрабілася «няспраўнасць», «бурчэнне»; як ён лячыўся: «мохам, чартапалохам, гласам, купервасам ды бурачковым квасам і яшчэ чымсьці...». А за гэтай гулліваасцю — крык сялянскай душы: «Паглядзіце, як мы жывём!.. Да чаго нас паны давялі! Мы нават у свята не маем чаго з'есці... А як нас лечаць?»

Такая форма апавядання — паказ трагічнага праз камічнае — была блізкая і зразумелая Багушэвічу. Яна адпавядала духу яго творчасці, і ён, калі ўзнікла патрэба выдаць першы зборнік, без асаблівых ваганняў скарыстаў імя папулярнага батлеечнага персанажа, жадаючы падкрэсліць, што ён будзе гаворыць тую ж праўду пра сялянскую нядолю і тымі ж сродкамі ці блізкімі да іх, што і персанаж інтэрмедый. Яскравае пацвярджэнне гэтаму вершы Ф. Багушэвіча, змешчаныя ў «Дудцы беларускай». У пераважнай большасці яны і напісаны ад імя селяніна-бедака.

Менавіта яго вуснамі паэт гаворыць пра невыноснае жыццё простага чалавека і карыстаецца пры гэтым сродкамі і прыёмамі народных сказаў, інтэрмедый, вусных апавяданняў. Цікава таксама заўважыць, што Мацеем ён назваў герояў некаторых твораў, напрыклад такіх, як «Быў у чысцы», «Хрэсьбіны Мацюка». Для нас асаблівую цікавасць мае вершаванае апавяданне «Хрэсьбіны Мацюка». Герой гэтага верша родны батлеечнаму не толькі імем: ён па духу сваім блізкі яму. У яго такая ж гуллівая манера апавядання, той жа народны аптымізм, ён трапляе ў такую ж нясцерпна драматычную сітуацыю, і яго ў фінале твора бязлітасна б'юць. І ўсё ж гэта любімая і аўтарытэтная ў народзе асоба: «Спытайце,— кажучы сягане царскім чыноўнікам, якія прапануюць ім перайсці ў каталіцкую веру,— вун Мацяя, як ён ды скажа перавярнуцца, дык усе вёскі на яго здадуцца».

Што ж да другой часткі псеўданіма, то тут, нам думаецца, справа лягчэйшая. Прозвішча «Бурак» было вельмі пашыранае на Беларусі. Паэта яно прывабіла сваёй прастатой, сялянскім каларытам. Але, як бачым, Ф. Багушэвіч надае яму яшчэ экспрэсіўна-эмацыянальную афарбоўку — Бурачок— і робіць гэта зусім свядома. Па-першае, яно добра спалучаецца з такім жа простым імем Мацей, па-другое, гучыць вельмі даверліва.

У спалучэнні «Мацей Бурачок» няма ні пляхетнай пыхі, ні халоднай афіцыйнасці, гэта, на думку паэта, павінна было спрыяць даверу паміж аўтарам, творамі і чытачом. І такую атмасферу псеўданім ствараў. Сяляне — а менавіта яны былі асноўнымі чытачамі твораў Ф. Багушэвіча — прымалі Мацея Бурачка за свайго чалавека.

Безумоўна, на фармаванне псеўданіма маглі аказаць уплыў і некаторыя іншыя, другарадныя факты і асацыяцыі, але ў аснове сваёй яны былі сугучныя агульнаму кірунку творчай манеры паэта.

Вельмі магчыма, напрыклад, што на абранне імя для псеўданіма ў нейкай ступені паўплывала і папулярная ў сярэдзіне XIX стагоддзя ананімная «Гутарка двух суседзяў», якая, між іншым, мае пэўную пераклічку з Багушэвічавым вершам «Быў у чысцы». Дарэчы, героі аднаго і другога твора завуцца таксама Мацеямі.

Такім чынам, Ф. Багушэвіч чэрпаў тэмы і вобразы для сваіх твораў з народных крыніц, узяў адтуль і імя і прозвішча для свайго псеўданіма. А псеўданім, паводле трапнага вызначэння вядомага ўкраінскага пісьменніка Максіма Рільскага, з'яўляецца «актам і фактам паэтычнай творчасці». У яго паэт уклаў глыбокі сэнс, сваю вялікую любасць да прастата чалавека, ад імя якога ён казаў праўду пра мужыцкую долю.

Багушэвічаў псеўданім скрозь прасякнуты народным духам.

З ПАМ'ЯЦІ НАРОДНАЙ

Творчая спадчына Ф. Багушэвіча, як вядома, не вычэрпваецца толькі паэтычнымі зборнікамі «Дудка беларуская», «Смык беларускі» і трыма апаਵяданнямі. Паэт пакінуў шмат твораў у рукапісах, якія так і не былі надрукаваны, бяследна загінулі,— часткова ў прыватных архівах сяброў, часткова ў кабінетах цэнзараў.

Настойлівыя пошукі шкатулкі з рукапісамі паэта не далі вынікаў. Але надзея адшукаць хоць якія сляды невядомых Багушэвічавых твораў не згасла ў прыхільнікаў яго таленту. А што гэтакія творы былі, сведчаць і дакументы, і многія сучаснікі песняра. Некаторыя нават згадваюць іх назвы. Так, напрыклад, Гэля Каспяравічанка, па мужу Горыт, блізкая суседка Багушэвіча па Кушлянскім двары, называе сярод іншых твораў, якія яна чула ад паэта, і вершы «Шаршуны ўлетку, Шаршуны ўзімку», «Вясковая баба».

Што гэта былі за творы, цяжка сказаць. Адно зразумела, тэматыка іх узята з сялянскага жыцця і побыту.

Сучаснікі паэта згадваюць, што Ф. Багушэвіч любіў складаць вершы «на хаду», экспромтам. «Бывала, зойдзе да каго ў хату, нагаворыць, нагаворыць складна, накрытыкуе»,— расказвала

Аміля Цюлькевіч, сялянка з вёскі Гудзеняты, якой у канцы 90-х гадоў мінулага стагоддзя давялося жыць у Кушлянах і даглядаць хворага паэта. Часцей за ўсё гэта былі вершаваныя жарты, эпіграмы, сатырычныя чатырох і двухрадковыя.

Многія кушлянцы і жыхары навакольных вёсак да гэтага часу памятаюць змест вершаў, чутых іх бацькамі і дзядамі ад Багушэвіча. Некаторыя з іх яны расказваюць з пэўным захаваннем рыфмы і рытму, «А што, падумалася аднойчы, калі паспрабаваць пашукаць вершы Багушэвіча ў памяці народа, прычым, такія, якія нідзе не друкаваліся, а толькі распаўсюджваліся ў рукапісах, у вусных пераказах».

Зразумела, шлях пошукаў не вельмі надзейны. Столькі мінула часу! І ўсё ж удалося адшукаць адзін з жаданых вершаў, які старыя кушлянцы аднагалосна называюць Багушэвічавым. Вось гэты твор.

ПАН І БЛЫХА

Блыха ўлезла ў пянат,
Пан з яе не быў рад.
Стала кусаць пана за брушка,
Тлуста-мякна, як падушка.
Пасмакуе пана кроў,
Паснана — і смок ізноў.
Пан на бакі зарухаўся,
Як цацька скрабаўся.
Нарэшце, блыху злавіўшы, адазваўся:
«Ты, праклятае насенне,

Не досць табе, што жывэш без працы,
Яшчэ захацела жыць у палацы?!»
І так, мармычучы пад нос,
Блыху да свечкі ён паднёс.
«Стой! — закрыгчала блыха тут,—
Гдзе ж праўда?
Я п'ю з цябе аднаго кроў,
А ты з тыспчы людзей п'еш!»

Няма сумнення, верш гэты напісаны ў Багушэвічавым стылі; ён не выбіваецца і з тэматыкі паэта. Збіральны вобраз пана як найвялікшага крывасмока таксама характэрны для ўсёй творчасці Ф. Багушэвіча. У сатырычным вершы «Пан і Блыха» страчаюцца і звыклія для яго паэтычныя сродкі: «брушка тлуста-мякка, як падушка». Параўнаем: «рукі, як падушкі, як кісель дрыжыць живот» (верш «Бог не роўна дзеле»). Вельмі характэрны ў гэтым творы і дыялог. Ён амаль такі ж, як і ў байках «Свіння і жалуды», «Воўк і авечка», — лаканічны, выразны. Афарыстычная і канцоўка твора; «Я п'ю з цябе аднаго кроў,— кажа Блыха Пану,— а ты з тысячы людзей п'еш!» Гэтак трапна, думаецца, мог сказаць толькі Ф. Багушэвіч, які ненавідзеў панскі паразітызм.

Байку «Пан і Блыха» перадалі па памяці жыхары Польскай Народнай Рэспублікі Зыгмунт і Восіп Каспяровічы, сыны старога Пятра Каспяровіча, былога Багушэвічавага суседа па Кушлянах. «Верш гэты,— сказаў Зыгмунт у гутарцы з хавальнікам сядзібы Ф. Багушэвіча Міхамам

Ляпехам,— я ведаю з маленства ад бацькі, і бацька мне казаў, што напісаў яго Мацей Бурачок — Францішак Багушэвіч». Яго словы пацвердзіў і Восіп Каспяровіч, У нас няма падставы сумнявацца ў гэтым, тым больш, што твор адпавядае духу творчасці песняра з Кушлян. Не гэтак даўно мы паказалі байку малодшай Багушэвічавай унучцы Станіславе Тамашэўскай і яе далёкаму сваяку Зыгмунту Абрамовічу. І яны таксама зазначылі: «Верш пра пана памятаем і можам пацвердзіць, што напісаў яго Багушэвіч...»

МАЛЯВАЎ ТАМАШ БАГУШЭВІЧ

У 1940 годзе газета «Літаратура і мастацтва» сярод іншых юбілейных матэрыялаў, прысвечаных Ф. Багушэвічу, змясціла і адну графічную замалёўку.

На ей мы бачым паэта на перадсмяротным ложку. Высокая гара падушак... Коўдра ссунута з грудзей... Правая схуднелая рука ляжыць на левай, выцягнута ўздоўж цела. Твар павернуты да святла. Вочы прагнуць ухапіць апошнія праявы жыцця.

На думку мастакоў, малюнак зроблены даволі прафесійна і пранікнёна перадае апошнія хвіліны жыцця пісьменніка.

Подпіс пад малюнкам сведчыць, што замалёўка зроблена рукою сына пісьменніка Тамаша.

Адразу ўзнікла пытанне: «Няўжо Тамаш умеў маляваць, меў схільнасці да выяўленчага мастацтва, хто былі яго настаўнікі?»

З розных паведамленняў, вусных крыніц нам было вядома, што сын Ф. Багушэвіча пры буржуазнай Польшчы працаваў настаўнікам у Ашмянах, выкладаў матэматыку ў школе. А вось пра тое, каб ён займаўся жывапісам, маляваў, мы не чулі. Вырашылі звярнуцца да дачкі Тамаша, Багушэвічавай унучкі, Станіславы Тамашэўскай. Прызнаемся шчыра — не адразу паверылася подпісу ў газеце. Мучыла сумненне: а ці не адбылася якая памылка, ці не прыпісалі Тамашу выпадкова твор якога-небудзь іншага мастака? Вядома, напрыклад, што ў трыццатыя гады таленавіты беларускі графік Язэп Драздовіч, на аснове апавяданняў сучаснікаў Багушэвіча — кушлянскіх сялян, зрабіў каля дваццаці замалёвак паэта. Падумалася: надрукаваная ў «Ліме» ці не адна з іх?

Нашы сумненні цалкам развеяла дачка Тамаша.

«Бацька мой,— паведаміла яна,— скончыў нешта накшталт мастацкага вучылішча. Прыгожа маляваў акварэллю, алеем, ствараў цікавыя карыкатуры...

Памятаю вялікую карціну, напісаную акварэллю. На ёй быў паказаны вандроўнік, які моліцца каля нашай каплічкі. Бацька намаляваў

яго ўкленчанага. Калі карціна была скончана, яе павесілі ў пакоі, і яна вісела на ўсю сцяну...

Наступныя былі салдаты з пікамі, салдаты на конях, чалавек, якога забіў пярун, рыбака, сярэдневяковы склеп, касцёл у Барунах, нашы партрэцікі і многія іншыя, якія цяжка пералічыць».

Усе гэтыя карціны доўгі час знаходзіліся ў Кушылянах (да 1946 года) і, відаць, там загінулі.

Як сведчыць Тамашэўская, сын Багушэвіча займаўся жывапісам сур'ёзна, меў даволі грунтоўную падрыхтоўку. Апрача мастацкага вучылішча, Тамаш скончыў архітэктурны факультэт Пецярбургскага ўніверсітэта (ва ўсякім разе, вучыўся там). Напярэдадні першай імперыялістычнай вайны, жывучы ў Вільні, ён супрацоўнічаў з рознымі тагачаснымі віленскімі архітэктарамі, а таксама з'яўляўся асістэнтам вядомага мастака Фердынанда Рушчыца, з якім, дарэчы, быў у сяброўстве ў апошнія гады жыцця і сам Багушэвіч.

Гэты факт, а таксама некаторыя іншыя (вядома, напрыклад, што сябрамі сям'і паэта былі мастакі Андрыёлі, віленскі дэкаратар-скульптар Віктар Васілеўскі) у нейкай ступені праліваюць святло на вытокі фарміравання мастацкага густу дзяцей Багушэвіча, у тым ліку і яго сына Тамаша.

Цікава, пэўна, будзе таксама згадаць, што захапленне жывапісам звяло сына Багушэвіча з нучкай Уладзіслава Сыракомлі Людвікай

Кандратовіч, якая таксама была аматаркай пэндзля. Гэтае знаёмства хутка перарасло ва ўзаемнае каханне, але вяслеме не адбылося.

Вось, бадай, і ўсё, што пакуль нам удалося даведацца пра мастацкія схільнасці Багушэвічава сына, пра яго творчую спадчыну.

ЗЫГМУНТ НАГРОДСКІ — СЯБРА БАГУШЭВІЧА

27 сакавіка 1937 года Максім Танк у вядомым сваім дзённіку «Лісткі календара» зрабіў наступны запіс: «Раніцай даведаўся аб смерці З. Нагродскага. Памёр надзвычай цікавы чалавек, адзін з апошніх прадстаўнікоў таго пакалення, пра якое мы сёння знаём толькі з літаратуры».

Чым жа быў цікавы для нас гэты чалавек?

Перш за ўсё, Зыгмунт Нагродскі быў сябрам Францішка Багушэвіча. Пазнаёміліся яны дзесяці каля 1893 ці 1894 года ў Вільні, на адной з літаратурна-музычна-дыскусійных вечарынак, якія сістэматычна ладзіла дэмакратычная віленская інтэлігенцыя ў кватэры нейкай пані Дмахоўскай. Аднаго разу на гэтай вечарынеці быў і Ф. Багушэвіч. Паэт чытаў тады свае «Хмаркі». Верш тэты вельмі ўразіў Нагродскага. Ён увесь устрапянуўся і адразу ж зацікавіўся, хто гэты чалавек. Яму адказалі, што тэта беларускі паэт Ф. Багушэвіч, і яны тут жа пазнаёміліся і вельмі здружыліся.

Нагродскі працаваў у тую пару ў кааператыве на вуліцы Татарскай. Ён быў маладзейшы за Ф. Багушэвіча гадоў на дваццаць ці болей. І таму натуральна ўзнікае пытанне: што магло зблізіць маладога Нагродскага і сталага ўжо Ф. Багушэвіча? Як сведчыць Максім Танк, Нагродскі з маладых гадоў пісаў вершы. Прычым, пісаў па-беларуску. Пэўна, гэта адна з тых акалічнасцей, якая падштурхнула Нагродскага да знаёмства з Багушэвічам.

Пра дружбу з Багушэвічам Нагродскі расказаў аднойчы маладому Танку. Але Танк не занатаваў па свежай памяці яго апавяданне. «Я зараз не магу сабе дараваць, што адразу, прыйшоўшы дадому, не запісаў яго гутаркі, — напіша пазней Танк.— Мне тады здавалася, што ён не так цяжка хворы, што мне яшчэ ўдасца яго пабачыць, пачуць працяг яго цікавых успамінаў, якія раптам абарваліся. Няўжо ніхто з беларусаў ніколі не пацікавіўся яго перапіскай, альбомамі, рукапісамі?»

На гэта пытанне мы можам адказаць станоўча. Пацікавіліся. І нават запісалі. Зрабілі гэта члены навуковага таварыства ў Вільні ў 1935 годзе і апублікавалі ў сваіх «Запісах» 1938 года. З гэтых «Запісаў» мы даведваемся, што дружба між Ф. Багушэвічам і З. Нагродскім сапраўды была шчырая, адданая. Сустрэкаліся яны, як сведчаць «Запісь», раз на тыдзень,— у нядзелю, калі Нагродскі быў вольны ад працы.

Калі ж здаралася, што ён не мог заглянуць да Багушэвіча, дык той сам да яго заходзіў. Паэту было цікава бываць у краме Нагродскага. Цягнула яго сюды не толькі прыязнасць да сябра. У краме на Татарскай, разам з сельскагаспадарчай тэхнікай — сячкарыямі, арфамі, плугамі і іншымі прыладамі сялянскай працы — прадаваліся і яго кніжкі: «Дудка беларуская», «Смык». «У шырэнні іх,— гаведамляюць «Запісь»,— Нагродскі прымаў вельмі дзейснае ўчасце... Да яго часта прыходзілі людзі з вёскі, каторых ён надзяляў Багушэвічавымі творами». Нагродскі захапляўся талентам Ф. Багушэвіча. Ён рабіў усё, каб творы паэта шырыліся сярод народа. Калі «Дудка» была распрададзена, а была яна надзвычай ходкая, трохтысячны тыраж першага выдання разышоўся вельмі хутка,— Нагродскі надумаў перавыдаць яе за свой кошт.

Сяброўскія сувязі не перапыняліся і тады, калі хворы паэт пакінуў Вільню і назаўсёды пераехаў у Кушыяны. Нагродскі неаднойчы прыязджаў праведаць свайго нямолага прыяцеля. Ён быў самым дарагім госцем у Кушыянах. Яго ведала ўся сям'я Багушэвіча: жонка, дачка, сын.

Паэт часта пісаў да Нагродскага, скардзіўся на адзіноту, хваробу. Свае настроі ён выказваў у вершах, накітавалі гэтых: «Вецер дзьме і вье, што аж мыслі рвуцца. Змоўкі песні тыя, што іграў на дудцы. Раз яшчэ зайграю у астатняй хвілі для тых, што жаль мага, што мяне забылі...»

Менавіта праз Нагродскага, яго архівы, вусныя, па памяці, пераказы да нас дайшлі многія, раней невядомыя вершы Ф. Багушэвіча. Прынамсі, «Праўдзівая гісторыя аб замучаным дукаце», «Дагарае рэшта вецця», «Песня» і іншыя. Ад яго мы даведаліся шмат бытавых дэталей з жыцця Ф. Багушэвіча. Пра ўсе падрабязнасці падарожжа на лодках у ліпені 1897 года ў Коўна. Пра гісторыю напісання некаторых твораў, у прыватнасці, пра напісанне песні, якая пачынаецца словамі: «Прэч бутэлькі, люлькі, карты!» Як сведчыць Нагродскі, быў аб'яўлены конкурс песні для віленскай дэмакратычнай моладзі, якая часта ладзіла экскурсіі на ўлонне прыроды і «не мела што пяць». Трэба было стварыць такую песню, якая б адпавядала тагачасным настроям моладзі. У гэтым конкурсе Багушэвіч заняў першае месца.

Зыгмунт Нагродскі быў найбліжэйшым прыяцелем Францішка Багушэвіча. Ён да канца сваіх дзён,— нагадваем яшчэ раз, памёр Нагродскі ў 1937 годзе,— хаваў у сваёй душы самыя светлыя пачуцці пра сяброўства з беларускім паэтам, У яго прыватным архіве захоўвалася шмат нідзе не публікаваных вершаў паэта, лісты Багушэвіча, рэдкія фотаздымкі.

Ёсць сведчанне, што З. Нагродскі неаднойчы пераапранаўся ў сялянскія строі і дэкламаваў са сцэны вершы Багушэвіча.

На пахаванні паэта Нагродскі не быў — не меў магчымасці. Але арганізаваў дэлегацыю з чатырох асоб, пераважна з сферы працоўных — з краўцом Закрэўскім на чале. Дэлегацыя павезла з Вільні вялікі вянок з ялін. Замест чорнай жалобнай стужкі быў тонкі белы сялянскі ручнік з беларускім надпісам: «Змоўклі песні тыя, што іграў на дудцы» — радкі з верша Ф. Багушэвіча, дасланага ім Нагродскаму ў снежні 1899 года.

Пасля З. Нагродскі не раз наведвае магілу свайго сябра, паклоніцца яго светлай памяці.

Францішак Багушэвіч для Нагродскага быў ідэалам грамадзяніна, чалавека — у поўным сэнсе гэтага слова. Ён гэтак і скажа пра яго ў сваіх успамінах: Ф. Багушэвіч «як чалавек — гэта ўвасабленне прыроднай шляхетнасці, высакародства, нязмернай маральнай вартасці, страшэнна ўражлівы на ўсякае зло. Да глыбіні душы яго абурала кожная несправядлівасць, на якуга іншы нават не звярнуў бы ўвагі».

Такім запомнілі Ф. Багушэвіча і шматлікія іншыя яго сучаснікі.

АДВЕЧНАЕ

ЛЮДЗЬМІ ЗВАЦЦА

У кожнай літаратуры ёсць творы, якія складаюць яе гонар і славу. Па іх мяркуюць пра сталасць літаратуры, узровень яе развіцця. Гэта перш за ўсё творы буйныя: раманы, аповесці, паэмы.

Але не меншую вядомасць, у прыватнасці нашай літаратуры, прынеслі ў свой час і творы малых жанраў. Гаворачы гэтак, мы маем на ўвазе ў першую чаргу славыты верш «А хто там ідзе?», які адкрыў свету не толькі Купалу, прадстаўніка маладой беларускай літаратуры, але і сам народ.

А хто там ідзе, а хто там ідзе

У агромністай такой грамадзе?

— Беларусь!

А што яны нясуць на жудых плячах,

На руках у крыві, на нагах у лапцях?

— Сваю крывіду.

А нуды ж нясуць гэту крывіду ўсю,

А куды ж нясуць на паказ сваю?

— На свет цэлы.

А хто гэта іх, не адзін мільён,

Крывіду несць наўчыў, разбудзў іх сон?

— Вяда, гора.

А чаго ж, чаго захацелася ім,

Пагарджаньк век, іл, сляпым, глухім?

— Людзьмі звацца.

У сусветнай паэзіі няшмат знойдзецца вершаў, у якіх у такой сціслай і простай форме, з такой гранічнай выразнасцю і з такой праўдзі-

васцю быў бы намаляваны партрэт цэлага народа ў адзін з самых вялікіх момантаў яго гісторыі — у момант яго палітычнага станаўлення. (Верш напісаны паміж 1905-1906 гадамі.) Вось чаму гэты твор варты асобай гаворкі.

Пра верш «А хто там ідзе?» сам Купала казаў: «Мне хацелася крыкнуць на ўвесь свет аб тым, як цяжка пакутуе народ пад прыгнётам цара і капіталістаў». І свет пачуў песняра. Менавіта з часу з'яўлення верша актывізавалася цікавасць грамадскасці да беларусаў.

Згадаем для прыкладу вытрымку з рэцэнзіі публіцыста і літаратурнага крытыка першай чвэрці нашага стагоддзя У. Самойлы на зборнік Купалы «Жалейка», у якім і быў упершыню апублікаваны верш «А хто там ідзе?».

«...Да нядаўняга часу,— пісаў У. Самойла ў «Нашай ніве» ў 1908 годзе,— з-а беларускаю моваю ніхто ў нас не прызнаваў права на сваё асобнае жыццё; яе высмейвалі, называлі «дубоваю», «хамскаю»; ёй адводзілася самае незавіднае месца: далей мужыцкага задворку, далей убогіх мужыцкіх палёў не смела праходзіць мужыцкае простае слова. У школе і ў жыцці ўсё было зроблена так, што і сам мужык-беларус стаў цурацца і роднай мовы сваёй, і свайго народа... І хто раней не верыў, каб беларускі народ мог прачнуцца і пайсці сваёй уласнай дарогай, той цяпер мусіць прызнаць, што беларусы яшчэ не ўмерлі, яшчэ маюць сілу жыць і развівацца, што

ўжо самі яны «нясуць сваю крыўду на свет цэлы», захацелі «людзьмі звацца».

Гэтую думку падзяляў і польскі літаратар Ежы Янкоўскі, які ў артыкуле «Маладыя паэты Беларусі» (часопіс «Пшэглэнд краёвы», 1909 г.) усхвалявана пісаў: «Чуваць у гэтым вершы водгулле размеранага кроку мільёнаў ног... Веліч пакрыўджанага народа, які ідзе на змаганне за сваю чалавечую годнасць, на бой за шчасце».

Верш «А хто там ідзе?» па сутнасці адкрываў свету якасна новы вобраз беларуса. «...Толькі з кніг я ведала пра беларускія пушчы і гнілыя балоты,— пісала вядомая руская пісьменніца Ганна Караваева,— пра старыя «панскія гнёзды» і жабрацкае, беспрасветнае жыццё працоўнага люду. З дзіцячых гадоў запалі нам у памяць някрасаўскія радкі з верша «Чыгунка».

Видишь, стоит, изможден лихорадкою,
Высокорослый больной белорус:
Губы бескровные, веки упавшие,
Язвы на тощих руках;
Вечно в воде по колено стоявшие,
Ноги опухли; колтун в волосах...

Гэтыя радкі, якія ствараюць вобраз дашчэнтэ змардаванага, забітага горам рабочага-беларуса, прыгадаліся мне, калі я чытала артыкул Максіма Горкага пра пісьменнікаў-самавукаў. Але адчуванне часу ўжо было інакшае. Беларус часоў някрасаўскага верша яшчэ не разагнуў спіны, «тупа маўчыць», стаіць па калені ў вадзе і «дзяўбе мёрзлую зямлю». У надзвычай жа сціслым вершы

Янкі Купалы беларусы ўжо ідуць, несучы на паказ сваю крыўду, сваё беспрасветнае цёмнае і жабрацкае жыццё. А чаго яны хочуць, беларусы? — «Людзьмі звацца!»

Верш Купалы па сваім духу і аўтарскай задуме мае інтэрнацыянальны характар. Гаворачы пра беларусаў, пра свой шматпакутны і гаротны народ, паэт нібы звяртаўся да працоўных усяго свету: «Гэта мы, але гэта і вы, бо і вам гаспадары жыцця не даюць людзьмі звацца».

Адным з першых, хто звярнуў увагу на інтэрнацыянальную аснову Купалавага верша, быў Аркадзь Куляшоў. Яшчэ да вайны, а пасля ў сваім выступленні па тэлебачанню ў тэлевізійным альманаху «Літаратурная Беларусь» (красавік 1972 года) ён казаў: «Калі добра падумаць, дык верш «А хто там ідзе?» меў дачыненне не толькі да беларусаў, але да шматлікіх іншых народаў царскай Расіі. Нават рускі чалавек, просты рускі чалавек, не зваўся ў поўным сэнсе гэтага слова чалавекам. Таму Купалаў верш трэба разглядаць як усерасійскую з'яву».

Сапраўды, хіба ў лепшым становішчы былі ўкраінцы, армяне, грузіны, малдаване, кіргізы, казахі і іншыя шматлікія народы Расійскай імперыі? «Краінай на шляху ўсіх бядот», «далінай плачу» называлі ў дарэвалюцыйны час Малдавію. Як і на Беларусі, восемдзсят працэнтаў насельніцтва тут было непісьменным. У 1913 годзе ў Малдавіі выйшлі ўсяго чатыры кніжкі. У Кіргізіі

толькі адзін кіргіз з двухсот умеў пісаць і чыгаць. У многіх паселішчах не было ніводнага пісьменнага.

І гэтак ва ўсіх народаў.

Ва Узбекістане пісьменныя былі толькі мулы і баі; у Туркестане ў 1914 годзе ў сярэдніх школах вучыліся толькі 93 узбекскія хлопчыкі. Царскі ўрад рабіў усё, каб выкараніць украінскую мову і культуру. Нават само слова Украіна было выкінута з ужытку. Таму меў рацыю Аркадзь Куляшоў, калі казаў, што верш «А хто там ідзе?» не толькі пра беларусаў. На Купалава пытанне можна было з поўнай падставай адказаць: ідуць грузіны, армяне, украінцы, латышы, эстонцы, літоўцы... Не дзіва, што верш знаходзіў водгук у прадстаўнікоў самых розных народаў. Так, літоўскі паэт Людас Гіра пісаў, што ў гэтым творы гучыць «...прадчуванне народнага адраджэння, якое вырвалася з грудзей тых, што прагнуць волі і святла, як пярун, як тая адвечная крыўда, якая доўга гняла беларускі і літоўскі народы».

Працоўныя беларусы, вобраз якіх з такою магутнаю мастацкаю сілай намаляваў Янка Купала, гэтак жа як і іншыя народы Расіі, сталі «людзьмі звацца» толькі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, 1 студзеня 1919 года была абвешчана Беларуска-Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка — дзяржава рабочых і сялян.

Пасля Кастрычніка верш Я. Купалы выступае ў новай якасці, становіцца крыніцай роздуму і

натхнення для пісьменнікаў, кампазітараў, мастакоў. На яго аснове напісаны песні, кантаты, творы жывапісу. Ён даў штуршок і літаратарам. Дастаткова будзе тут згадаць наш оённяшні гімн. Ён, паводле сведчання Віталія Няміры, журналіста і блізкага сябра Нестара Сакалоўскага, нарадзіўся таксама не без уплыву верша «А хто там ідзе?», Неаднойчы Сакалоўскі казаў сваім сябрам; «Не магу без хвалявання чытаць верш Янкі Купалы «А хто там ідзе?». Гэта песня пра маіх бацькоў і дзядоў, пра мінулае жабрацкае жыццё майго народа. Цяпер трэба новая песня пра беларусаў, пра вялікі і мужны народ савецкай зямлі, і я павінен стварыць такую песню — гэта мой абавязак».

Гэткі ж абавязак перад сваім народам адчуваў і Міхась Клімковіч, аўтар тэксту гімна Беларускай ССР. Яго верш «Мы — беларусы» з'яўляецца прамым адказам на пытанне; «А хто там ідзе ў агромністай такой грамадзе?» Ідуць беларусы з братняю Руссю, ідуць дарогай Леніна, з'яднаныя яго імем, ідуць у сонечны шлях, Як роўныя сярод роўных.

Семдзесят гадоў мінула з тае пары, калі быў напісаны славуты Купалаў верш. Кожны яго радок ужо даўно стаў крылатым. Гісторыкі, філосафы, літаратуразнаўцы цытуюць яго ў сваіх працах, бяруць яго строфы эпіграфамі да даследаванняў і манаграфій. Ім, нібы візітнай карткаю пра Беларусь мінуюю, пачынаюцца

шматлікія паэтычныя анталогіі, выдадзеныя за мяжой. Да яго звярталіся неаднойчы грамадскія і дзяржаўныя дзеячы. Цікава, што гэты зварот звычайна супадаў з пераломнымі момантамі ў гісторыі нашага народа, калі даводзілася асэнсоўваць яго мінулае і будучыню.

У вершы «А хто там ідзе?» шырокая, невычэрпная аснова. І шырыня гэтая ў найпрасцейшай фразе з двух слоў: «Людзьмі звацца».

ПЕСНЯ ПАЧЫНАЛА ЎРАЧЫСТАСЦІ

Верш «А хто там ідзе?» з'явіўся першым Купалавым творам, які быў скарыстаны для стварэння песні. Музыку да яго напісаў у 1910 годзе польскі кампазітар Л. Рагоўскі.

Тонкі знаўца беларускага народнага меласу, ён адчуў песенную аснову і ў Купалавым творы. Натхнёны нечаканым адкрыццём, кампазітар піша энергічную, маршападобную мелодыю. Песні наканавана ганаровае і доўгае жыццё.

Яе падхапілі харавыя калектывы, яна стала гучаць на шматлікіх вечарынках, што ладзіла беларуская інтэлігенцыя, а неўзабаве ўвайшло ў традыцыю песняй «А хто там ідзе?» пачынаць і заканчваць урачыстыя вечары, тэатральныя спектакле асабліва калі ішлі на сцэне Купалавы творы «Раскіданае гняздо» і «Паўлінка», Звычайна песняй «А хто там ідзе?» распачынаў свае выступленні Віленскі музычна-драматычны гурток,

была яна ў харавым калектыве трупы Ігната Буйніцкага.

Песня рабіла на слухачоў вялікае ўражанне.

Надзвычай яскравыя ўспаміны ў гэтым плане Паўліны Мядзёлкі, былой актывісткі тагачаснага беларускага культурнага руху: «Пры першых магутных урачыстых гуках гэтай песні,— расказвае Паўліна Вікенцьеўна,— уся зала затаіла дых».

Прагучалі першыя куплеты, і «ў зале пачуўся ўздых, адзін магутны ўздых з сотняў грудзей... Здавалася, што нават сцены ўздыхнулі, ...Хтосьці ўсхліпнуў. Быццам калоссе на жыгнёвым полі пад подыхам ветру, пахіліліся галовы. Белымі матылькамі замільгалі хустачкі, узнікаючыся да вачэй...

А чаго ж, чаго захацелася ім,

Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?

— Людзьмі звацца,

Пасля гэтай песні-гімна заслона закрылася, На сцэне паспелі перамяніць дэкарацыю. Пачалася п'еса Крапіўніцкага, а публіка ўсё не можа супакоіцца: то ў адным месцы, то у другім яшчэ чуваць прыглушаныя ўсхліпы».

Успаміны Паўліны Вікенцьеўны адносяцца да 1910 года, а больш дакладна, да 12 лютага 1910 года, калі ў клубе чыгуначнікаў на Херсонскай вуліцы адбылася вечарынка, на якой упершыню прагучала песня «А хто там ідзе?». Выконваў яе беларускі хор пад кіраўніцтвам кампазітара Рагоўскага. У рэпертуары гэтага хору песня «А

хто там ідзе?» была нязменная на працягу значнага часу.

У 1910 годзе песня «А хто там ідзе?» выходзіць як дадатак да «Беларускага календаре», Гэта была сціплая кніжачка, падобная да тэатральнай праграмы, з тэкстам і нотамі, надрукаваная кірыліцай і лацінкаю.

Выданне песні мела на ўвазе пашырэнне яе ў народзе. Адразу пасля выхаду з друку лісткі з нотамі, нібы птушкі, пачалі разлятацца па свету. Яны панеслі людзям вестку пра беларусаў, што збудзіліся ад векавога сну. Адзін з іх завітаў аж у Італію, на Капры, дзе ў гэты час жыў Максім Горкі.

Менавіта гэтае выданне меў на ўвазе Аляксей Максімавіч, калі пісаў Кацюбінскаму, што ў яго кнігу «ўкладзены лісток — песня і ноты, нешта накшталт беларускага гімна».

Як вядома, у гэтым лісце Горкі напіша, што песня яго ўсхвалявала...

Яна многіх хвалявала, шмат абуджала думак і пачуццяў.

Песня «А хто там ідзе?» лічылася рэвалюцыйнай. Яна часта гучала ў адным шэрагу з такімі вядомымі рэвалюцыйнымі песнямі, як «Марсельеза», «Варшавянка».

А. Атрошчанка, аўтар кнігі «Фларыян Ждановіч», прыводзіць такі факт.

23 чэрвеня 1917 года, за некалькі месяцаў да вялікай падзеі, што ўскалыхне ўвесь свет, калек-

тыў Першага таварыства беларускай драмы і камедыі выступаў на сцэне Мінскага гарадскога тэатра... Меўся паказ спектакляў паводле п'ес Канстанцыі Буйло і Далецкага.

Перад пачаткам аркестр сыграў «А хто там ідзе?» у якасці беларускага гімна, потым хор праспяваў «Марсельезу» і песню на словы Бальманта «Да здравствуе Россия». Цікава, што ўсе гэтыя песні публіка выслухала стоячы.

Спявалі «А хто там ідзе?» не толькі ў Беларусі. Яе можна было пачуць на пецяўбургскіх вечарынках беларускіх зямляцтваў. Паэт Аляксандр Гурло ў карэспандэнцыі «Беларускае ігрышча ў Пецяўбурзе» (1913 год, «Наша ніва», № 8) расказвае, як натхнёна гучала песня «А хто там ідзе?» пасля сканчэння спектакля «Паўлінка», пастаўленага студэнтамі-беларусамі Пецяўбургскага ўніверсітэта.

«Калі прыйшоў чарод да хору,— пісаў карэспандэнт,— адкрылася заслона і ў адзін момант з грудзей грамадкі спевакоў паліліся зыкі праўдзівай і жывой беларускай песні; то ўсім захапіла душу, пялі «Ой, пайду я лугам», «Ды ўжо сонейка», і «Чачотачка» і іншыя».

І першая сярод іх была «А хто там ідзе?».

Не раз чула гэтую ўрачыстую песню беларускага люду і Варшава. У лютым 1912 года, напрыклад, яе выканаў студэнцкі хор беларускага зямляцтва Варшаўскага ўніверсітэта ў гонар

прыезду ў польскую сталіцу трупы Ігната Буйніцкага.

Пасля Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыі песня «А хто там ідзе?» працягвае жыць, але ўжо выконвае іншую функцыю: яна расказвае моладзі, кім былі іх бацькі і дзяды, як яны здабывалі права людзьмі звацца.

ПОСТАЦЬ АБУДЖДНАГА НАРОДА

Першы, хто ўзяўся ўвасобіць тэму Купалавага верша на палатне, быў Пётра Сергіевіч. Было гэта ў 1944 годзе. У толькі што вызваленым Мінску засноўваўся музей Янкі Купалы, і Уладзіслава Францаўна Луцэвіч, удава паэта, выказала думку, што добра было б мець у залах музея карціну, якая б увасабляла асноўную тэму Купалавай творчасці. З сваёй прапановай яна звярнулася да Петры Сергіевіча, талент якога мужнеў ва ўмовах нацыянальных і сацыяльных бітваў, мастака, які, як кажуць, на сваёй уласнай скуры зведаў, што такое нацыянальны і сацыяльны ўціск: спачатку ў царскай Расіі, затым у буржуазнай Польшчы.

Былі свежыя ў яго памяці сцэны змагання беларусаў за права людзьмі звацца. Творчасць паэта жыла ў сэрцы мастака цудадзейнай музыкай, вярэдзіла душу, не давала спакою. Напачатку яму ўбачыліся толькі агульныя абрысы карціны... З-за нейкага неабсяжнага далягляду,

з-пад самай хмары, ідзе натоўп людзей «у лапцях на нагах».

Але вось згадалася «Раскіданае гняздо». Мастак убачыў ідэйнае адзінства гэтых твораў, агульны лейтматыў: «людзьмі звацца». І вобразы «Раскіданага гнязда», па прызнанню самога мастака, пачалі паўставаць на яго палатне. «Для персанажаў карціны,— пісаў П. Сергіевіч,— я браў Лявона, гусяра, сялян, рабочых, жабракоў». І сапраўды, калі ўважліва прыгледзецца, на карціне Сергіевіча распазнаюцца многія дзейныя асобы «Раскіданага гнязда».

У 1947 годзе Сергіевіч зноў вяртаецца да тэмы Купалавага верша, стварае новы варыянт сваёй карціны. Яму ўдаецца яшчэ з большай сілай перадаць дынаміку руху грамады, яе маналіт. Змены ў кампазіцыі стварылі ўражанне бясконцасці людскога патоку...

У тым жа 1947 годзе звяртаецца да тэмы Купалавага верша і мастак В. Ціхановіч. На яго эскізе мы таксама бачым агромністую грамаду людзей, што ручайкамі сцякаецца на пярэдні план з далёкіх і блізкіх узгоркаў. Але характар падачы грамады ў Ціхановіча зусім іншы. Яго грамада нагадвае хутчэй за ўсё паўстанцаў часоў Балотнікава, Гаркушы, Разіна.

Арыгінальна вырашыў тэму Купалавага твора прадстаўнік маладзейшага пакалення беларускіх мастакоў Янка Раманоўскі. Яго карціна адметная перш за ўсё тым, што сярод традыцыйных

персанажаў: сялян з косамі, гусяра, старца, хлапчука з жалейкай,— мы бачым самога паэта, што цалкам адпавядае духу Купалавага твора. Паэт нябачнай істотай жыве ў кожным слове, у кожным радку свайго паэтычнага шэдэўра.

І гэта ўлавіў Янка Раманоўскі. Безумоўна, тае рашэнне прыйшло да мастака не адразу. Яму папярэднічала вялікая і напружаная праца. Раманоўскі, яшчэ будучы студэнтам, часта звяртаўся да Купалавых твораў, ілюстраваў іх. Дыпломнай работай стала серыя каляровых лінагравюр. Сярод іх — і аўталітаграфія «А хто там ідзе?». Тут мы таксама бачым Купалу і народнае шэсце грамады. Але кампазіцыйна гэтыя два кампаненты вырашаны своеасабліва. Яны ў нейкай ступені нібы аўтаномныя між сабою. Купалаў партрэт Раманоўскі размясціў у левай частцы твора, праз усю яго шырыню; народнае ж шэсце — у правам у значна зменшанай прапорцыі і падаў яго нібы Купалава ўспрыняцце, яго глыбокі роздум пра лёс народа. Прычым, адлюстравана аблічча паэта сталага веку, за плячыма якога вялікі жыццёвы вопыт. А між тым, да гонару Купалы, постаць абуджанага народа паўстала ў яго душы ва ўсёй велічы ў маладыя гады. Гэтую акалічнасць Раманоўскі ўлічыў пры стварэнні другога варыянта свайго твора, на якім мы бачым маладога Купалу на чале абуджанага народа, у цесным яднанні з ім.

Значным дасягненнем Раманоўскага з'яўляецца паглыблены паказ некаторых традыцыйных персанажаў. Возьмем гусяра. Ён не проста ідзе, як скажам, у Сергіевіча, і нясе гуслі. У Раманоўскага музыка парыўна, з якойсьці гнеўнай апантанасцю, блізкай да адчаю, б'е ў струны, здаецца, выкрасае з іх словы Купалавага верша. Пеенняй яго натхнёма ўся грамада... Песні падпарадкаваны нават рытм хады.

У пачатку сямідзесятых гадоў спрабуе стварыць выяўленчы эквівалент Купалаваму твору Барыс Забораў. У яго літаграфіі партрэтнае аблічча абагульненага героя верша «А хто там ідзе?» перададзена выразна. Худыя, заостраныя плечы. Такія ж худыя, жылістыя, выцягнутыя цяжкай непасільнай працай рукі... Гэта ад таго цяжару, бяды, нядолі, якія яны нясуць праз стагоддзі. Звяртаўся да тэмы Купалавага верша і Уладзімір Гоманаў. Яго трыпціх — гэта таксама своеасаблівая спроба паказаць у сё тых жа людзей моцнай волі.

А не так даўно тэму Купалавага твора пасвойму вырашыў мастак Васіль Шаранговіч. Ён паказаў Купалу не толькі ў асяроддзі прастата люду, але і сярод тых прадстаўнікоў народа, якія на розных этапах гісторыі вялі за сабой пагарджаны беларускі народ да шчасця, да волі, да лепшай долі — «з цемры да святла».

Гэта Францыск Скарына, Васіль Цяпінскі, Сымон Будны, Кастусь Каліноўскі, Францішак

Багушэвіч, Цётка, Максім Багдановіч, Якуб Колас. Менавіта яны спрыялі духоўнай сталасці нашай нацыі. У асяроддзі іх мы і бачым Купалу.

«Мая задума,— тлумачыць В. Шаранговіч,— вынікае з сінтэзу ўсяе мастацкай творчасці Купалы і нашай гісторыі. Я хацеў паказаць Купалу як духоўнага правадыра, выказніка дум усіх пакаленняў, на долю якога выпаў гонар абвясціць усяму свету пра жаданне беларусаў «людзьмі звацца».

Усе названыя работы, як нам здаецца, выходзяць за межы звычайнага ілюстравання, успрымаюцца як самастойныя, арыгінальныя творы, здольныя існаваць па-за паэтычным тэкстам. А гэта яшчэ раз сведчыць пра глыбокую ідэю Купалавага твора, пра невычэрпнае багацце зместу верша «А хто там ідзе?».

НА МОВАХ НАРОДАЎ СВЕТУ

Купалу адкрыў роднаму народу верш «Музык». На больш шырокі прастор зывела яго славуная песня «А хто там ідзе?». На думку польскага літаратара Ежы Янкоўскага, гэты верш сведчыў аб тым, што пяснярскі дар Янкі Купалы перарос рамкі беларускай культурнай з'явы. З гэтым вершам паэт выйшаў «у шырокі сонечны свет, прыціскаючы да грудзей жменю зямлі Бацькаўшчыны». І сапраўды, «А хто там ідзе?» — адзін з тых Купалавых твораў, які

абудзіў цікавасць усяго культурнага свету і да самога паэта, і да таго народа, ад імя якога ён падаў свой мужны голас. Яшчэ ў дакастрычніцкую пару гэты верш прызнаюць класічным і перакладаюць на рускую, польскую, літоўскую, чэшскую, а пазней і на іншыя мовы народаў свету — албанскую, армянскую, венгерскую, грузінскую, італьянскую, кітайскую, малдаўскую, туркменскую, чувашскую, французскую, яўрэйскую...

Самыя першыя пераклады былі зроблены на ўкраінскую (1909) і літоўскую (1910) мовы. І гэта натуральна. Украіна і Літва — нашы суседзі, і іх прагрэсіўныя дзеячы — на Украіне львоўскі паэт і публіцыст Мікіта Шапавал, у Літве Людас Гіра — палічылі святым абавязкам пазнаёміць сваіх землякоў з тымі зрухамі ў нацыянальным жыцці беларусаў, якія адбыліся ў выніку рэвалюцыі 1905 года. І для гэтай мэты вельмі прыдатным аказаўся верш «А хто там ідзе?».

«Сваёй суровай, але сур'ёзнай і катэгарычнай прастатой хвалюе да глыбіні душы і адначасова вельмі трапна характарызуе ўсю разбуджаную самасвядомасць беларусаў» — гэтак адгукнуўся ў 1911 годзе пра Купалаў верш буйны чэшскі вучоны і грамадскі дзеяч Адольф Чэрны. Менавіта ён зрабіў першы пераклад гэтага верша на чэшскую мову і пазнаёміў сваіх чытачоў з нацыянальным і літаратурным рухам на Беларусі. Гэта была адна з ранніх публікацый твораў Янкі

Купалы ў чэшскім друку і наогул на Захадзе. Па сугнасці, з гэтгга перакладу бярэ пачатак аднаўленне чэшска-беларускіх літаратурных сувязей.

Следам за чэхамі верш «А хто там ідзе?» перакладаюць нашы заходнія суседзі — палякі (публікацыя ў зборніку «З аколіц Дзвіны», Вільня, 1912 г., пераклад М. В. С.). Аднак першыя водгукі пра паэтычную дзейнасць Купалы, пра яго верш «А хто там ідзе?» з'явіліся ў польскім друку значна раней.

У 1909 годзе вядомы польскі літаратар Ежы Янкоўскі публікуе ў часопісе «Пшэглэнд краёвы» (№ 7 і 8) вялікі артыкул пра беларускую літаратуру. У ім ён цалкам цытуе і верш «А хто там ідзе?». У арыгінале прадставіў польскаму чытачу Купалаў твор у 1912 годзе і Вацлаў-Раман Вегняровіч.

У паслякастрычніцкі час усе замежныя перакладчыкі, знаёмячы сваіх чытачоў з Купалавай творчасцю, па-ранейшаму ў першую чаргу абіраюць усё той жа славеты «А хто там ідзе?».

У 1941 годзе ўпершыню з ім пазнаёміўся і венгерскі чытач. Адкрыў яго венграм (верш апублікаваны ў часопісе «Уй ханга» — «Новы голас») Андар Габар, актыўны ўдзельнік рэвалюцыі 1919 года, выдатны літаратар, вучоны.

У балгарскім друку першы ўспамін пра «А хто там ідзе?» таксама адносіцца да 1941 года. Ён стасуецца з рэдакцыйным артыкулам газеты

«Літэратурен глао», прысвечаным творчасці Янкі Купалы.

Але найбольш перакладаў верша «А хто там ідзе?» з'яўляецца ў пасляваенны перыяд.

У 1952 годзе з ім знаёмяцца італьянскія чытачы, у 1955 — французскія, а крыху пазней — народы англасаксонскай мовы.

Цікава заўважыць, што ў многіх народаў ёсць па некалькі перакладаў гэтага верша. Мы ведаем чатыры пераклады на рускай мове — (Максіма Горкага — у 1911, Усевалада Раждзественскага — 1929, Міколы Браўна — 1946, Міхаіла Ісакоўскага — 1950); столькі ж на англійскай: Веры Рыч — 1970, Ірыны Жалязнавай — 1972, Рэма Ліпатава — 1972, Уолтэра Мэя — 1972; тры на венгерскай: Андара Габара — 1941, Гезы Кепеша — 1949, Л. Кардаша — 1953. Па два на чэшскай, літоўскай, французскай.

Больш за ўсё «А хто там ідзе?» перакладаўся на ўкраінскую і польскую мовы. Польскія пісьменнікі звярталіся да яго аж шэсць разоў: у 1912 — М. В. С., у 1952 — К. Яворскі і К. Сухадольская, у 1955 — Т. Хрусьцялеўскі, у 1957 — Р. Квяткоўскі, у 1972 — Ян Гушча. Сам па сабе гэты факт цікавы. Ён яшчэ раз сведчыць пра незвычайную ўвагу перакладчыкаў да Купалавага верша, пра яго значнасць у нашай літаратуры. Французскі пісьменнік Луі Арагон, напрыклад, — яго пераклад быў апублікаваны ў 1955 годзе — лічыць «А хто там ідзе?» «паваротным пунктам у станаў-

ленні новай беларускай літаратуры, гімн яе на-
роду, які ўзнямаўся на барацьбу». Гэткай жа вы-
сокай думкі і іншыя літаратары. Пераважная
большасць перакладаў верша «А хто там ідзе?»
зроблена з рускай мовы. Але мы маем пераклады
і з арыгінала — Людаса Гіры, Яна Гушчы, Уолтэра
Мэя і іншых. Шматлікія варыянты верша на
адной і той жа мове даюць мноства цікавых
назіранняў. У сукупнасці і паасобку яны выяў-
ляюць незвычайнае багацце зместу Купалавага
твора, яго выяўленчых сродкаў.

«ЛЮБЛЮ НАШ КРАЙ — СГАРОНКУ ГЭТУ...»

...Гэтай песні ўжо больш за шэсцьдзесят. Яна
лічыцца народнай, але мы ведаем аўтара яе
тэксту. Напісала яе старэйшая беларуская
паэтэса Канстанцыя Буйло.

Трафарэтна казаць, што калі б Канстанцыя
Антонанна нічога, апрача гэтага твора не напі-
сала, то і тады яе імя замацавалася б у гісторыі
культуры роднага народа. Але гэта так. Песня на
яе словы заваявала права стаць побач з лепшымі
ўзорамі беларускай песеннай паэзіі. І дзіўнага ў
гэтым нічога не было б, калі б не адна акаліч-
насць... Канстанцыя Антонанна напісала гэты
свой паэтычны шэдэўр, калі ёй не было яшчэ і
дванаццаці.

Пра нейкі жыццёвы вопыт гаварыць не да-
водзіцца. Тым не менш, у песні ёсць абагуль-

ненне. Але і яно саткана з дзіцячых уражанняў і
назіранняў.

Учытайцеся:

Люблю вясну, што ў кветкі, зелень
Аздобиць радасна зямлю.
Буслоў на гнёздах клекатанне
І спеў жаўроначна люблю.
Гарачую спякоту лета
І буру летнюю з дажджом,
Як гром грывіць, а ў черных хмарах
Маланка зіхаціць агнём.
І час жніва душой люблю я,
І першы звон сярпоў і кос,
Як выйдучь жнеі жыта жаці,
А касары — на сенакос.
Люблю зіму з яе марозам,
Што вокны прыбярэ ва ўзор,
І белы снег, што, ўкрыўшы поле,
Ірдзее бляскам ясных зор.

Сама Канстанцыя Антонанна, прыгадваючы
гісторыю напісання верша, расказвае, што ў ім
вылілася проста і сардзчна ўсё тое, «што ўвабрала
вока, што абудзіла думкі, усхвалявала сэрца».

За кожным радком гэтай чыстай, як крыніца,
песні нам бачацца пэўныя эпізоды з дзіцячых
уражанняў Канстанцыі Буйлы. Між імі і песняй
«Люблю» поўнае сугучча.

Помню,— прыгадвае пісьменніца,— спеў
жаўранка дзесьці высока ў небе так гарманічна
спалучаўся з хараством зялёных палёў, кустоў у
пушыстых жоўтых пупышках, што ўсё гэта
злівалася ў суцэльную сімфонію, зачароўваючы

вочы і слых». Гэты штрых з часу жыцця Канстанцыі ў Барсуковіне.

Расла дзяўчынка ў Сугваздах, Звярынцы, Адрованжы, Еранёве і ў іншых чароўных у сваёй першабытнай красе кутках Ашмянскага краю. І кожны пакінуў незабыўнае ўражанне. Сугвазды, напрыклад, запомніліся так: «...Маленькі домік ля садка з разваленым плотам і каламутнай сажалкай з карасямі... У садку раслі яблыні, грушы, слівы... Было вельмі цікава раніцой па халоднай расе выбегчы босай у сад».

Ці ж не гэтыя малюнкi і ўражанні адбіліся і ў песні юнай Буйлянкі?!

Люблю народ наш беларускі,
Хаціны ў зеленыя садоў,
Залочаныя збожжам нівы,
Шум нашых гаяў і лясоў,
І рэчку, што імкліва воды
Нясе ў нязведаную даль,
І схілы берагоў пясчаных,
І холад чыстых яе хваль...

Верш «Люблю» Канстанцыя Антонаўна напісала ўлетку 1910 года. Менавіта гэтая дата стаіць пад першай публікацыяй твора ў «Нашай ніве». Месца напісання — мястэчка Вішнёва.

А больш дакладна — маляўнічая сядзіба аб'ездчыка Антона Буйлы ў лесе графа Бутэні — Храптовіча, што была непадалёку ад мястэчка.

Гэты цудоўны куток таксама заваражыў сваім характам юную паэтэсу. Ён запомніўся ёй вельмі выразна.

...Драўляны домік над стаўком, абсаджаны бярозамі. Вялікі парк... За паркам — дарога, а за ёй палі і сенажаці.

А на ўзлесці — разарый, той зачараваны кут, куды юная паэтэса, паводле яе слоў, «заходзіла з вялікім хваляваннем».

Няма сумнення, што ўсе светлыя ўражанні і ад гэтай мясціны таксама ўліліся ў песню «Люблю», натхнілі дзяўчынку на напісанне простага, крыху журботнага, але глыбока пранікнёнага, сардэчнага твора, які сваім зместам кранае самыя патаемныя струны чалавечай душы.

Кажучы пра творчую гісторыю верша, Канстанцыя Антонаўна згадвае і яшчэ адзін факт.

У 1910 годзе Янка Купала піша цудоўны верш «Мая думка» з прысвячэннем Канстанцыі Буйло. «Ахвярую Канстанцыі Буйло»,— напісаў ён у падзагалюку.

Сам верш і прысвячэнне прызнанага паэта дужа ўзрадавалі і ўсхвалявалі дванаццацігадовую паэтэсу. Выключна праз некалькі дзён пасля напісання Купалам «Маёй думкі» — свой верш Купала напісаў 19 жніўня 1910 года — з'явіўся і верш «Люблю». Яго, як мы казалі, Канстанцыя Антонаўна напісала 25 жніўня.

Пазней літаратуразнаўцы назавуць Канстанцыю Антонаўну «пясняркай роднага краю», назавуць не выпадкова. Тэма радзімы, роднага кута — сінявокай Беларусі, што дала ёй жыццё, удыхнула ў яе сілу,— праходзіць праз усю твор-

часць паэтэсы. Верш «Люблю» ў гэтым плане — праграмны, ключ да ўсёй яе творчасці. Нездарма ж зборнік выбранай паэзіі, выдадзены ў 1968 годзе, адкрываецца менавіта гэтым творам.

Дый і ў «Курганнай кветцы» — першай паэтычнай кніжцы Канстанцыі Буйло — гэты верш не згубіўся сярод іншых. Ён, можна смела сказаць, даў Канстанцыі Антонаўне пуцёўку ў літаратурнае жыццё, замацаваў яе імя ў роднай літаратуры. А тое, што ён стаў песняй, для Канстанцыі Антонаўны было нечаканасцю. Упершыню паэтэса пачула яе на першым пасляваенным пісьменніцкім з'ездзе.

«Помню,— прыгадвае яна,— за сталом сядзелі Піліп Пестрак, Ніна Тарас, яшчэ нехта з «заходнікаў» і пачалі пець яе. Я была здзіўлена. А яны: «Кожны ў нас пяе».

Чытача гэты факт не павінен здзіўляць.

З 1916 года Канстанцыя Антонаўна жыве за межамі Беларусі, у Маскве. Абставіны перашкаджалі пісьменніцы падтрымліваць сталую сувязь з тым краем, якому яна ў юнацтве сказала свае «Люблю...»

Спачатку першая імперыялістычная вайна, затым амаль дваццацігадовая акупацыя Заходняй Беларусі пілсудчыкамі і, нарэшце, чатыры гады чорнай фашысцкай навалы.

А мелодыя песні нарадзілася, як сведчаць фалькларысты, менавіта на заняволенай зямлі — у Заходняй Беларусі. Народны артыст СССР

Рыгор Раманавіч Шырма згадвае, што гэтая песня карысталася вялікай папулярнасцю. «Яе ведалі і спявалі ў Заходняй Беларусі ўсе студэнты і вучні сярэдніх школ».

Побач з рэвалюцыйнымі песнямі яна абляцела ўсе закуткі былой Заходняй Беларусі. У тых жорсткіх умовах, калі праводзілася прымусовая паланізацыя беларускага насельніцтва, калі польскія ўлады імкнуліся ўкараніць думку, што ў беларусаў няма ні сваёй мовы, ні зямлі, песня нагадвала народу пра яго правы, пра характэрнае яго зямлі, пра спадчынную, спрадвечную любасць да гэтай зямлі.

Песня «Люблю» вытрымала выпрабаванне часам. За шэсць дзесяцігоддзяў не пацямнелі фарбы яе. Яна як хвалявала, гэтак і працягвае хваляваць сэрцы, улюбёныя ў свой край.

Напоўненая глыбокім народным духам, яна прыдатная ў хвіліны радасці і смутку, у дні ўрачыстыя і ў змрочны час.

Кожнаму яна блізкая, кроўная, нібыта ім і народжана. Таму зусім натуральна, што на Беларусі існуе шмат яе варыянтаў. Кожны імкнецца ўнесці ў яе штосьці сваё.

Для самой Канстанцыі Антонаўны гэтая песня з часам таксама напоўнілася больш шырокім зместам. Яна нагадвае ёй не толькі пра пару маленства, але і пра гады больш сталыя — юнацкія, напоўненыя нястомнай жыццёвай энергіяй.

Часта, вельмі часта гэтая песня вядзе Канстанцыю Антонаўну ў бацькаву хату, у той край, у якім яна «першы раз спазнала шчасце...».

Хоць жыве паэтэса ў Маскве, Беларусь, як той далёкі вырай, па-ранейшаму кліча яе, трывожыць, прыходзіць да яе незабыўнаю казкаю. Паэтэсе прыемна, што песня на яе словы жыве ў родным народзе, што многія радкі яе сталі крылатыя, маюць глыбінны змест, сугучны з Коласавымі. Вымавіш: «Мой родны кут, як ты мне мілы!» і адразу згадаеш: «Люблю мой край, старонку гэту»,

МЫ — БЕЛАРУСЬ!

25 верасня 1955 года ўсе рэспубліканскія газеты прынеслі вестку, што папулярная на Беларусі песня «Мы — беларусы» Указам Прэзідыума Бярхоўнага Савета БССР зацверджана Дзяржаўным гімнам Беларускай ССР. Сам указ, набраны буйнымі літарамі, тэкст і ноты гімна надавалі першым старонкам газет незвычайнасць, урачыстасць. Так, гэта было вялікае свята беларускага народа.

Зацвярджэнне першага афіцыйнага беларускага гімна сведчыла аб далейшым умацаванні беларускай савецкай дзяржаўнасці на аснове пасяродуўнага ажыццяўлення ленінскай нацыянальнай палітыкі. Пра гэты момант марыла не адно пакаленне слаўных сыноў нашага народа.

Шмат думаў і дбаў пра беларускі гімн калісьці Янка Купала. Яшчэ ў 1920 годзе ён клікаў творчую інтэлігенцыю стварыць урачыстую песню ў гонар свайго народа. «Мы, беларусы,— пісаў ён,— дзякуючы ўсялякім гістарычным і палітычным безгалоўям нашай бацькаўшчыны вечна цягнуліся ў хвасце сваіх суседзяў, ды яшчэ цяпер не можамо ў шмат якіх справах зраўняцца з імі. ...Я хачу тут звярнуць увагу на справу беларускага гімна. Справа гэта вельмі важная, і трэба, канечне, каб наша ідэёвая інтэлігенцыя — паэты і кампазітары заняліся ёй спаважна».

Аднак у тую пару не выдалася магчымасці стварыць беларускі гімн. Пытанне аб яго стварэнні зноў было пастаўлена ў 1943 годзе, калі ўрад Беларусі аб'явіў адпаведны конкурс. Паэтычныя тэксты на конкурс падалі Анатоль Астрэйка, Пятрусь Броўка, Пятро Глебка, Максім Танк, Міхась Клімковіч. Адпаведна на кожны з іх была створана музыка. Аднак конкурсная камісія ні адзін з іх не зацвердзіла ў якасці нацыянальнага гімна БССР. Напісаныя з нагоды аб'яўленага конкурсу, яны паўтаралі адзін аднаго ў тэксце, не адпавядалі поўнасьцю тым патрабаванням, якія ставіліся перад імі: песням неставала эмацыянальнай выразнасці, глыбокага абагульнення, мастацкай завершанасці. Разам з тым конкурсная камісія паасобныя творы рэкамендавала да выканання і публікацыі. Гэта былі песні «Мы — беларусы» М. Аладава і Н.

Сакалоўскага (словы М. Клімковіча), «Шуміць наша слава» С. Палонскага і А. Багатырова (словы П. Броўкі) і шэраг іншых.

У 1944 годзе конкурс па стварэнню Дзяржаўнага гімна БССР быў працягнуты. Прымаў удзел у гэтым конкурсе і народны паэт Беларусі Якуб Колас. Захаваліся яго дэбютавыя запісы, якія вельмі яскрава раскрываюць тую творчую атмосферу, у якой ствараўся наш гімн.

У 1944 годзе на словы М. Клімковіча «Мы — беларусы» напісаў музыку і Пётр Падкавыраў. Праз два гады, у 1946 годзе, Дзяржаўнае выдавецтва БССР выдала зборнік «Песні Вялікай Айчыннай вайны», у які разам з іншымі былі ўключаны ўсе тры песні на словы М. Клімковіча. Аднак у прафесійных і самадзейных мастацкіх калектывах найбольшую вядомасць набыла песня на мелодыю Нестара Сакалоўскага.

У першыя пасляваенныя гады яна была, бадай, самай любімай песняй на Беларусі. Пра гэта сведчыць і стваральніца Азершчынскага калгаснага народнага хору Таццяна Лапаціна: «...Песню «Мы — беларусы» многа і часта спяваў наш хор... Мы адчувалі, што тэта наша, родная песня».

Адчуванне, што «гэта наша, родная песня», спакваля перадалося ўсім. Яе спявалі тысячы харавых гурткоў у гарадах і вёсках. Яна часта гучала па радыё. Была і ў рэпертуары Дзяржаўнага хору БССР пад кіраўніцтвам народнага артыста

СССР Р. Шырмы, народнага хору БССР, які тады ўзначальваў заслужаны дзеяч мастацтваў БССР Г. Цітовіч.

Аднак не ўсё задавальняла аўтара тэксту. Міхась Клімковіч дзесяткі разоў дапрацоўваў тэкст, дамагаўся мастацкай прастаты і яснасці думкі. Значную перапрацоўку верша аўтар зрабіў у канцы 1949 года. У гэтым жа годзе перагледзеў музычную структуру песні і Н. Сакалоўскі. Узбагачаная канкрэтнай фактурай, напоўненая дыханнем мірнай стваральнай працы, песня загучала больш урачыста і гімнічна.

Апошні раз М. Клімковіч вярнуўся да тэксту ў 1954 годзе, унёс шэраг важных паправак. Гэта была апошняя рэдакцыя твора, які прэтэндаваў стаць Дзяржаўным гімнам Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі.

Надзвычай усхвалявана ўспрыняў тэкст верша «Мы — беларусы» Нестар Сакалоўскі. «Бачылі словы якія! — усклікнуў ён; . калі ўпершыню пазнаёміўся з тэкстам Клімковіча.— Гучаць як гімн, гімн беларускаму народу!» На жаль, кампазітару не давялося дажыць да тае часіны, калі створаная ім песня набудзе права Дзяржаўнага гімна БССР.

Паўсюднае выкананне песні «Мы — беларусы» ў якасці Дзяржаўнага гімна БССР было ўведзена з 1 кастрычніка 1955 года. Упершыню ён прагучаў на вечары польска-савецкай дружбы ў Вялікім тэатры оперы і балета БССР.

З тае пары вось ужо больш як дваццаць гадоў кожную ўрачыстасць, якая адбываецца ў рэспубліцы, адкрывае Дзяржаўны гімн Беларусі. Пад яго акорды пачынаецца ў нас штодзень і працоўная раніца.

Наш гімн гучыць па-дзяржаўнаму велічна і ўрачыста. Ён узнёсла апавядае, як мужнеў і гартаваўся ў бітвах беларускі народ, як ён пад кіраўніцтвам Камуністычнай партыі разам з іншымі народамі нашай неабсяжнай краіны ўпэўнена крочыць да «светлае высі» ў камуністычнае заўтра.

...Некалі герой трылогіі Якуба Коласа «На ростанях» Андрэй Лабановіч з горыччу ў сэрцы казаў: «Кожны народ мае свой гонар. А мы, беларусы, не адважваемся прызнацца, што мы беларусы...»

Адышлі ў мінулае тыя часы. Сёння наш народ тыя ж самыя словы вымаўляе з поўным усведамленнем сваёй гістарычнай місіі. І гэта гранічна дакладна выказана ў першых жа радках нашага гімна, які так і пачынаецца: «Мы — беларусы...»

ЗМЕСТ

АД АЎТАРА

«ПІШУ Я НА МОВЕ МУЖЫ ЧАЙ...»

Здзяйсненне, або падзея, якая помніцца

Як Марцінкевіч стаў Навумам Прыгаворкам
Тупальшчына

Лёс фота

«Штоб дзетачак нашых чытаць навучылі...»

Калі ж быў зняты нагляд?

«Друкаваць дазваляецца»

ПЯСНЯР З КУШЛЯН

Аджуль пайшоў Мацей Бурачок

З памяці народнай

Маляваў Тамаш Багушэвіч

Зыгмунт Нагродскі — сябра Багушэвіча

АДВЕЧНАЕ

Людзьмі звацца

Песня пачынала ўрачыстасці

Постаць абуджанага народа

На мовах народаў свету

«Люблю наш край — старонку гэту...»

Мы — беларусы